

ΜΑΡΙΑ ΤΣΟΥΠΗ

ΤΟ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΙΚΩΝ ΕΘΙΜΩΝ

ΚΟΝΙΤΣΑ 2023

ΜΑΡΙΑ ΤΣΟΥΠΗ

ΤΟ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΙΚΩΝ ΕΘΙΜΩΝ

ΚΟΝΙΤΣΑ 2023

Χορηγοί:

- ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
- ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΙΚΩΝ ΕΘΙΜΩΝ
- ΔΗΜΟΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
- ΙΔΡΥΜΑ ΚΛΕΑΡΧΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

© • Μαρία Τσούπη
τηλ. 6973490398, e-mail: martsoupi@gmail.com

- Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση - Εκτύπωση:

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ Μ. ΔΟΥΒΑΛΗ - Π. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

28^{ης} Οκτωβρίου 41, Ιωάννινα, τηλ. 26510 20544

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση, η εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα όλης της αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της συγγραφέα.

ISBN: 978-618-86486-0-9

Στον Τάσο

ΠΡΟΛΟΓΟΙ

Βασίλης Νιτσιάκος

Καθηγητής Κοινωνικής Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ο τόπος είναι οι άνθρωποι. Οι τόποι δεν είναι. Γίνονται. Συγκροτούνται μέσα από σχέσεις. Σχέσεις στον χώρο και τον χρόνο. Οι σχέσεις μεταβάλλονται, αλλάζουν. Αλλάζουν, καθώς αλλάζουν οι ιστορικές συνθήκες. Μιλάμε για την ιστορικότητα. Το εννοιολογικό αυτό εργαλείο, χωρίς το οποίο είναι αδύνατο να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τα ανθρώπινα. Τα ήθη, τα έθιμα, τις συνήθειες, τις αντιλήψεις για τη ζωή και τον κόσμο, τις σχέσεις όπως αποτυπώνονται στις κοινωνικές δομές, αλλά και το δομικό γίγνεσθαι. Τη διαλεκτική ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Τις συνέχειες και τις ασυνέχειες. Τις γέφυρες και τις ρωγμές. Τις ενότητες και τις ρήξεις. Τη ζωή και τον θάνατο. Τον κύκλο των εποχών. Τον χειμώνα και την άνοιξη. Τη νεκρανάσταση. Στη φύση και τον πολιτισμό. Στον μύθο και τις τελετουργίες.

Η Κόνιτσα και τα χωριά της. Ένα μωσαϊκό που συντίθεται στο παζάρι. Άνθρωποι που έφυγαν κι άλλοι που ήρθαν. Συνήθειες που έμειναν κι άλλες που χάθηκαν. Γιορτές και πανηγύρια. Άλλοτε και τώρα. Παγανιστικά και όχι. Συγκρητισμοί. Στους πολιτισμούς και στις ταυτότητες. Ο κύκλος και η γραμμή. Το κλάμα και το γέλιο. Το σοβαρό και το αστείο. Η τάξη και η αταξία. Ο κόσμος και το χάος. Οι ανατροπές, Στους ρόλους και τις ιεραρχίες. Όσο διαρκεί η γιορτή. Οι επιτελέσεις που τα πάνω έρχονται κάτω και το αντίστροφο. Το γκροτέσκο και οι υπερβολές των σωματικών λειτουργιών. Τα ιερά και τα βέβηλα. Η βωμολοχία και το άσεμνο. Απέναντι σε μια άλλη πραγματικότητα. Που ανατρέπεται, για να επιστρέψει ενισχυμένη. Η Αποκριά.

Ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας αποτυπώνει με λόγο και εικόνα την Κονιτσιώτικη Αποκριά σε μια χρονική διάρκεια. Ακμή και παρακμή. Επιβιώσεις και αναβιώσεις. Μέσα από τις πηγές, γραπτές και προφορικές. Πηγές που εξαντλητικά και με ενθουσιασμό αναζήτησε και αξιοποίησε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, με αφετηρία τη σύγχρονη επιστημονική θεωρία και τη χρήση ανάλογης μεθόδου, η συγγραφέας Μαρία Τσούπη.

Δεν έχω παρά να τη συγχαρώ για το τελικό αποτέλεσμα. Νομίζω ότι έχει προστεθεί μια σημαντική συμβολή στην τοπική πολιτισμική ιστορία και, βεβαίως, στη Λαογραφία.

Περσεφόνη Ντούλια
Προϊσταμένη Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Κόνιτσας

Ένα έθιμο, το καρναβάλι, που μετρά ήδη πάνω από 150 χρόνια στην Κόνιτσα, έρχεται να αναβιώσει μέσα από τις σελίδες του παρόντος λευκώματος, που λειτουργεί ως φόρος τιμής στους πρώτους χρόνους του και την έμμεση σύνδεσή του με τις διονυσιακές τελετές και τη γονιμότητα, τη γέννηση και το θάνατο και στη σύγχρονη αναβίωσή του και τη μετατροπή του σε αστικό θέαμα. Οι ετερόκλητες μεταμφιέσεις και τα παραστατικά έθιμα ξεδιπλώνονται μέσα στα κείμενα της Μαρίας Τσούπη και τις φωτογραφίες από το 1950 ως σήμερα και διασώζουν στοιχεία του σύγχρονου κονιτσιώτικου καρναβαλιού: τις «βίζιτες» και τα «νυφογυρίσματα», τα γλεντζέδικα τραγούδια και τις «μασκαράτες», το κάψιμο του έλατου και τα διατροφικά έθιμα των ημερών.

Η τεκμηριωμένη ανάλυση και ερμηνευτική προσέγγιση των αποκριάτικων εθίμων έρχεται να καλύψει ένα κενό στη βιβλιογραφία της περιοχής, ενώ οι προφορικές μαρτυρίες και οι προσωπικές εμπειρίες Κονιτσιωτών διασώζουν τις αναμνήσεις των δρώμενων των τελευταίων 70 χρόνων.

Αξίζουν συγχαρητήρια στο «Σύλλογο αναβίωσης παλιών εθίμων Κόνιτσας» για την πρωτοβουλία της συγκέντρωσης του υλικού και της συνδρομής τους στην έκδοση αυτή και δεσμευόμαστε ότι πάντοτε θα είμαστε αρωγοί σε όλες τις προσπάθειες διάσωσης και ανάδειξης της τοπικής ιστορίας και πολιτισμού.

Σύλλογος Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων

Ο Σύλλογος Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων ιδρύθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου του 1983 με σκοπό την διάσωση, διατήρηση και προαγωγή του λαϊκού πολιτισμού, με την αναβίωση των παλαιών Κονιτσιώτικων εθίμων όπως του γάμου, των ονομαστικών εορτών, της αγροτικής ζωής και του εθίμου του καρναβαλιού.

Στις σελίδες του παρόντος πονήματος μέσα από κείμενα, φωτογραφίες, προφορικές μαρτυρίες, προσωπικές εμπειρίες και αναμνήσεις, αναβιώνει, κυριολεκτικά, το καρναβάλι της Κόνιτσας, που ξεκίνησε ουσιαστικά την δεκαετία του 1950 από μικρές ομάδες και παρέες μεταμφιεσμένων, που διασκεδάζαν με χορούς και τραγούδια στις γειτονιές. Σύντομα το έθιμο διαδόθηκε και αγκαλιάστηκε με θέρμη από τους κατοίκους της πόλης, αλλά και από την ευρύτερη περιοχή, με αποτέλεσμα να πάρει σάρκα και ψυχή στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Στηρίχθηκε αποκλειστικά στην εθελοντική δράση ανδρών και γυναικών, που πίστεψαν στην ιδέα του Κονιτσιώτικου καρναβαλιού. Αυτοί που πρωτοστάτησαν και στήριξαν το έθιμο αποφάσισαν και την ίδρυση του *Συλλόγου Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων*.

Ήταν ένα όραμα του Συλλόγου μας, μια μεγάλη πρόκληση, ένας ευσεβής πόθος να αναδείξει το λαϊκό μας πολιτισμό, μέσα και από το καρναβάλι, που είναι μέρος της ιστορίας και του πολιτισμού του τόπου μας. Ξεκίνησε, αρχικά, ως μια ιδέα για φωτογραφικό λεύκωμα αλλά, στην πορεία και μέσα από την έρευνα, κατέληξε μια πολυσέλιδη μελέτη για το καρναβάλι. Το πολύτιμο φωτογραφικό υλικό, οι παλιές χειροποίητες αποκριάτικες φορεσιές τεκμηρίωσαν με τον καλύτερο τρόπο το κείμενο, όπως και ο λόγος όσων θέλησαν να αναφερθούν στις μνήμες τους για το σημαντικό αυτό έθιμο της Κόνιτσας.

Καθοριστική συμβολή στην εξέλιξη και διαμόρφωση της έρευνας - μελέτης αυτής αποτέλεσε η σημαντική βοήθεια και στήριξη του καθηγητή της Κοινωνικής Λαογραφίας, στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, κ. Βασιλείου Νιτσιάκου και της φιλόλογου Δρ. Μαρίας Τσουήπη που με πολύ κόπο, δουλειά, αγάπη και αφιλοκερδώς προσέφερε τα μέγιστα στην έρευνα και τη συλλογή των στοιχείων αλλά, κυρίως, στο μόχθο της συγγραφής του παρόντος τόμου, ο οποίος θεωρούμε ότι θα αποτελέσει σημαντικό βοήθημα στην διατήρηση και προαγωγή του τοπικού μας λαϊκού πολιτισμού.

Το ΔΣ του Συλλόγου
Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Μια εξαιρετικού ενδιαφέροντος συλλογή από χειροποίητες ενδυμασίες, μάσκες και άλλα είδη που σχετίζονται με το Καρναβάλι της Κόνιτσας καθώς και ένα πλούσιο φωτογραφικό υλικό που αφορούσε αποκριάτικα δρώμενα της πόλης υπήρξαν το κίνητρο για μια συστηματική καταγραφή, παρουσίαση αλλά και ερμηνευτική προσέγγιση των γιορτινών αυτών εθιμικών εκδηλώσεων, όπως εγγράφονταν, παλαιότερα, στις χειμερινές δραστηριότητες του κοινωνικού χρόνου, αλλά και όπως εμφανίζονται στη σύγχρονη τους εκδοχή.

Σε μια προσπάθεια πληρότητας, ως προς την οπτική τεκμηρίωση του θέματος, έγινε μια επλεκτική παράθεση από το σύνολο των φωτογραφιών, ώστε και μέσω της εικόνας να διασαφηνίζονται τα σταθερά αλλά και τα μεταβλητά στοιχεία των εθίμων. Η «εικονοποίηση» της πραγματικότητας συνιστά μια ακριβή αναπαράσταση της ζωής. Η πιστότητα που προσδίδει η φωτογραφία σε κάθε της θέμα την μετατρέπει σε αναπαραστατικό κείμενο που φθέγγεται, υποδηλώνει και υποσημαίνει.

Πίσω από τα γελαστά πρόσωπα, το κέφι της παρέας, τις ποικιλόχρωμες ενδυμασίες, τις χαρτονένιες ή βιομηχανοποιημένες προσωπίδες, τα επιβλητικά άρματα, τα «τραπέζια της αγάπης» με τις γιορτινές τροφές και τα ποτά, αναζητούσαμε το αφετηριακό νόημα, τον αρχέγονο πυρήνα αλλά και τη σύγχρονη κοινωνική λειτουργία όλων αυτών των δρωμένων όπου κυριαρχούν το γέλιο, η κίνηση, η συνύπαρξη των αντιθέτων, η ανατροπή, η πρόσκαιρη απώλεια της λογικής, τα οποία ένωναν και – κατά ένα μέρος – ενώνουν την κοινωνία της Κόνιτσας σ' ένα συλλογικό σώμα.

Στηριζόμενοι, λοιπόν, στην εικόνα αλλά και στο λόγο – προφορικό / αφηγήσεις ή γραπτές ιστορικές πηγές – μελετήσαμε διεξοδικά και από τη «σοβαρή» του πλευρά ένα εκ πρώτης όψεως διασκεδαστικό θέμα, όπως φαίνεται ότι είναι το Καρναβάλι. Η επιτόπια έρευνα με τις ηχογραφήσεις των ανθρώπων που συμμετείχαν ή συμμετέχουν στα δρώμενα του Καρναβαλιού σε συνδυασμό με τις φωτογραφίες πρόσφεραν ένα πρωτογενές τεκμηριωτικό υλικό.

Μεθοδολογικά, δόθηκε μια έμφαση στη συνάντηση και συζήτηση με Κονιτσιώτες κάθε ηλικίας, φύλου και επαγγέλματος. Οι προσωπικές «ιστορίες» τους αποτελούν ανάμνηση προσωπικών εμπειριών, αλλά συγχρόνως «μιλούν» και για τη συλλογική ζωή, συμβάλλοντας στη γνώση μιας εποχής, δηλαδή στη σύλληψη της ζωής ως όλου¹. Πέραν αυτών, τη μελέτη αυτή

1. Μ. Γ. Μερακλής, *Έντεχνος λαϊκός λόγος. Κείμενα και κριτική νεοελληνικού λόγου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σελ. 247-248, Γ. Τσιώλης, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Κριτική, Αθήνα 2006, Ρ. Κακάμπουρα, *Αφηγήσεις ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Ατραπός, Αθήνα 2008, σελ. 85-105.

στήριξε η ελληνική, κυρίως, αλλά και η διεθνής θεωρητική θεμελίωση, η οποία έδωσε το πλεονέκτημα της τεκμηριωμένης ανάλυσης και ερμηνευτικής προσέγγισης των αποκριατικών εθίμων της Κόνιτσας.

Με στόχο, λοιπόν, την ανασύνθεση της ιστορίας του Καρναβαλιού της Κόνιτσας, για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, βασιστήκαμε τόσο στο γραπτό λόγο/αρχειακές πηγές (φωτογραφικό και οπτικό υλικό, τοπική βιβλιογραφία, αρχειακό υλικό πολιτιστικών συλλόγων, προσωπικά αρχεία των κατοίκων), όσο και στον προφορικό/βιωματικό λόγο. «*Στην προφορική ιστορία εμπεριέχεται και η “εγγράμματη παράδοση” που κατατίθεται από τους συγγραφείς της τοπικής ιστορίας. Λόγος κι εδώ, εν πολλοίς, βιωματικός, υποκειμενικός, με διεύρυνση του συλλογικού, συνθέτει ή ανακαλεί από κοινού μια παράδοση που μπορεί να συμβάλει στη συντήρηση της ταυτότητας*»².

Η Ιστορία συντίθεται, δηλαδή, από στοιχεία αντικειμενικά και υποκειμενικά, τα οποία συν-βάλλουν στην σύνθεση της ιστορικότητας των κοινωνικών/πολιτισμικών εκδηλώσεων, ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε ποια στοιχεία προέρχονται από το παρελθόν, ποια διατηρήθηκαν ως προς τη δομή, αλλά άλλαξαν περιεχόμενο και ποια εισήχθησαν στα νεότερα χρόνια, αποτελώντας πρόσφατες επινοήσεις. Δεδομένων όλων αυτών, ακολουθήθηκε μια *ιστορικο-εθνογραφική* μεθοδολογική προσέγγιση³ με σκοπό να αναδειχθεί η μορφή, η κοινωνική πολύπλευρη λειτουργία, οι συμβολισμοί των αποκριατικών δρώμενων, αλλά και οι επιμέρους μετασχηματισμοί που οδήγησαν σε νεωτερικά στοιχεία τα οποία εμφανίστηκαν σε μια συγκεκριμένη εποχή αστικοποίησης.

Η επιτόπια έρευνα κρίνεται απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση των τοπικών μικροκοινωνιών, ώστε να γίνεται αντιληπτό το ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο της παρουσίας, της εξέλιξης και του μετασχηματισμού των διαφόρων στοιχείων ενός πολιτισμικού φαινομένου. Να κατανοηθούν οι κοινωνικές δομές στο πλαίσιο των οποίων έχει ιστορικά διαμορφωθεί και εξελιχθεί το Καρναβάλι ως στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού. Εν προκειμένω, να κατανοήσουμε πώς τα αποκριατικά έθιμα, βασισμένα αρχικά στην «κοσμοθεωρία» μιας αγροτικής κοινωνίας, διατηρούν στοιχεία του χθες

2. Κ. Μπάδα, «Προς μια αποκρυπτογράφηση της φυσιογνωμίας των λαϊκών δρωμένων: Απόκριες στα Γιάννενα», Μ. Γ. Βαρβούνης (επιμ.), *Λαϊκά δρώμενα: παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, σελ.(197-207)200-201.

3. Βλ. ενδεικτικά: Β. Γ. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σελ. 15–19. Η μέθοδος της «ιστορικής εθνογραφίας» προκρίνεται ως η πιο κατάλληλη καθώς, εκκινώντας από το εθνογραφικό παρόν και συνδυάζοντας την προκύπτουσα εμπειρική γνώση με την ιστορική γνώση που εκμαιεύεται από την έρευνα σε αρχειακές και άλλες γραπτές πηγές, επιτυγχάνεται η αναπαράσταση του συνόλου της ζωής της κοινότητας σε μια συγκεκριμένη περίοδο στο παρελθόν (βλ. περισσότερα: Α. Κυριακίδου Νέστορος, «Λαογραφία: Η ουσία και η μέθοδος», *Λαογραφικά Μελετήματα*, Νέα Σύνορα, Α. Λιβάνης, Αθήνα 1978).

που αποκτούν σήμερα μια νέα σημασία ή εμπλουτίζονται, εξελίσσονται και διαμορφώνονται, πλέον, σ' ένα αστικό περιβάλλον. Στην αναζήτηση αυτή, εκλαμβάνεται ως δεδομένη η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παλιό και στο καινούριο, στο οργανωμένο και στο αυθόρμητο.

Αρχικά, με βάση τη μελέτη, και, στη συνέχεια, την ερμηνεία του λόγου των πηγών, το Καρναβάλι της Κόνιτσας ακολούθησε μια εξελικτική πορεία στο πέρασμα του χρόνου, παράλληλη με την ιστορία του τόπου. Η μεγάλη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης διαμόρφωσε το χαρακτήρα και τον πολιτισμό της περιοχής. Με την απελευθέρωση αλλάζουν τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα. Παρ' όλα αυτά, η πόλη αντιστέκεται. Η διαπάλη στο επίπεδο συμβόλων εξακολουθεί να υπάρχει, τόσο στην οικιστική δομή της πόλης (τζαμιά συνυπάρχουν με εκκλησιές), όσο και στο κοινωνικό επίπεδο⁴.

Στηριζόμενοι, επομένως, σε μια συγχρονική και διαχρονική βάση δεδομένων, έγινε μια προσπάθεια ώστε ο τόμος αυτός να αναδείξει το Καρναβάλι της Κόνιτσας ως ένα πολιτισμικό γεγονός κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένο⁵. Μια προσπάθεια ένταξης του στους όρους της έννοιας του πολιτισμού ως ολικού φαινομένου που εμπεριέχει όλες τις διαστάσεις του ανθρώπινου βίου. Η θεώρηση αυτή οδήγησε στο συμπέρασμα ότι το Καρναβάλι αποτελεί ένα ακόμα πολιτισμικό στοιχείο που ακολούθησε μια παράλληλη πορεία με τους ιδεολογικούς κοινωνικο-οικονομικούς όρους της κοινωνίας αυτής. Μιας κοινωνίας που ο «παραδοσιακός» της χαρακτήρας μετά το '50 μπήκε σε μια τροχιά παρακμής και ένταξης σε μια παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα.

Ωστόσο, μέχρι σήμερα στις αποκριάτικες εκδηλώσεις διατηρούνται στοιχεία του παρελθόντος τα οποία ασυνείδητα αναπαράγουν αρχέγονες αντιλήψεις και πρότυπα που αποτυπώνουν μια βιωματική πραγματικότητα προγενέστερη, βασισμένη στη φύση και τις λειτουργίες της. Έτσι, το Τυρινό Σάββατο, η εν γένει σύνθεση των στοιχείων της διαχρονικά τελούμενης κωμικής αναπαράστασης του μυστηρίου του γάμου δεν είναι παρά η ύφανση ενός στερεότυπου καμβά για την τελετουργική υποβοήθηση της αναγέννησης της φύσης. Στη σύγχρονη εκδοχή της αποτελεί επιβίωση εξελικτικών φάσεων της αγροτικής κοινωνίας που προηγήθηκε.

Σήμερα ως θέαμα, κυρίως, και λιγότερο ως λαϊκό δρώμενο, εκφράζει την οριακότητα μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Περισσότερο, όμως, τονίζει μέσα από το γλέντι, την ανατροπή της καθημερινότητας και τη συμ-

4. Β. Γ. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της - Πολιτισμού Ανατομή*, σελ. 171.

5. Τα αποκριάτικα έθιμα, ως ιστορικά λαογραφικά φαινόμενα, αποτελούν έκφραση του λαϊκού πολιτισμού μιας περιοχής (βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», *Λαογραφικά Ζητήματα*, Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σελ. 15-25).

μετοχή σε κάτι κοινό, την ολότητα και το συν-φιλιωτικό πνεύμα της κονιτσιώτικης κοινωνίας.

Οι παντοειδείς μεταμφιέσεις τόσο το Σάββατο όσο και την Κυριακή της Τυρινής εβδομάδας, αλλά και τα διατροφικά έθιμα, οι χοροί, τα τραγούδια, οι ευχές, το κάψιμο του έλατου τη νύχτα της Αποκριάς, ως προστασία της ιερότητας και εξαγνισμός, έχουν ένα αφετηριακό ιερουργικό περιεχόμενο. Κάθε χρόνο μέχρι και σήμερα το παλλαϊκό χοροστάσι με τους αγερμούς των ομαδικών επισκέψεων, τα «νυφογυρίσματα» ή τις «μεγάλες προσωπίδες», τους αστεισμούς και τα γλεντζεδικά κονιτσιώτικα τραγούδια, τα «τραπέζια της αγάπης» με τα κρεατικά, τις πίτες, τα κλωστά, τη ρεβανή, το κρασί, παραπέμπουν σε μια ανάμνηση της υπέρβασης και της «κάθαρσης» των Διονυσιακών γιορτών της αρχαιότητας.

Όμως, στην εποχή της νεωτερικότητας η επιρροή του αστικού τρόπου ζωής, «νέκρωσε» τη γλώσσα του αγροτικού Καρναβαλιού. Το μόνο που έμεινε είναι το γέλιο της ανανέωσης και της αναγέννησης των ανθρώπινων σχέσεων. Είναι αυτή η «κοσμογονική» λειτουργία του γέλιου που επιμένει να επικυρώνει την όποια ενότητα της κοινότητας. Και εξακολουθεί αυτό το γέλιο να υφίσταται με την αρχική εσωτερική δυναμική του ως «*το όπλο της ελευθερίας στα χέρια του λαού*»⁶. Απελευθέρωση του λόγου, του πνεύματος, του σώματος.

Μέχρι και σήμερα, στην εποχή του *στατικού και επίπεδου χρόνου* μπορούν να συνευρεθούν στοιχεία παραδοσιακότητας μαζί με μορφές σύγχρονης λαϊκής κουλτούρας. Πάντα η παράδοση δεν γινόταν αντιληπτή ως κάτι στατικό, αλλά ως μια συνεχής διαδικασία αφομοίωσης και αλλαγής. Το Καρναβάλι, καθώς από τη φύση του και δια μέσου των αιώνων υπήρξε η κορυφαία γιορτή της ελεύθερης έκφρασης και ευαίσθητος δέκτης κοινωνικών αλλαγών, μέχρι και σήμερα δίνει τη δυνατότητα της συνεύρεσης αυτής.

Από τη δεκαετία του '50 μέχρι και σήμερα, η αγορά, η πλατεία, μεταβάλλονται σε μια θεατρική σκηνή, σε ένα αναποδογύρισμα της πραγματικότητας μέσα από την απλότητα ή την πολυπλοκότητα των μέσων, αλλά κυρίως μέσα από τον αυτοσχεδιασμό και την έμπνευση των κατασκευαστών. Σε τούτη την πλατεία «παρέλασαν» ο Μέγας Ναπολέων και οι αξιωματούχοι του, η Γενοβέφα κι ο Γοδεφρείδος, φουστανελοφόροι, χοτζάδες, χανούμισες, ντερβισάδες, Τρώες στρατηγοί, βασίλισσες, καμπαλέροι με μεξικάνικα καπέλα, τσελιγκάδες, τσιγγάνοι / μαντσαραίοι και ένα πλήθος αρμάτων εμπνευσμένα, κατά τα νεότερα χρόνια, από γεγονότα της επικαιρικής πραγματικότητας.

Η καταγραφή των θεμάτων της τελευταίας 20ετίας αποτελεί ένα ενδεικτικό καρναβαλικό πανόραμα της σύγχρονης ιστορικής και κοινωνικής εξέλιξης, τοπικής και ελληνικής. Η «συμφωνία Ρίγκαν και Γκορμπατσόφ»,

6. Γ. Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης*, σελ. 47.

η «απόδραση Παλαιοκόστα», ο «αγρότης μόνος ψάχνει», το «ροζ DVD» αποτελούν ενδεικτικά, κάποια από τα θέματα στα οποία, εκτός των άλλων, είναι ορατός και άμεσος ο επηρεασμός από τα πρότυπα και τους τρόπους επικοινωνίας της τηλεόρασης. Ορατή επίσης και η διαφοροποίηση των στολών, καθώς οι χειροποίητες των εθελοντών ραφτάδων αντικαταστάθηκαν από τις βιομηχανοποιημένες του σύγχρονου αστικού Καρναβαλιού.

Νεότερα στοιχεία συμπλέκονται με «υλικά» του παρελθόντος στα αποκριάτικα έθιμα μιας κοινωνίας που δεν συνεχεται πλέον από τους βαθείς κοινοτικούς δεσμούς. Στην κεντρική πλατεία, στο Καρναβάλι της Κυριακής, άρματα, μασκαράδες, παραδοσιακοί χοροί, κινήσεις, χειρονομίες, μορφασμοί σε ένα συνονθύλευμα εθιμικής παράδοσης και νεωτερικών επινοήσεων σε όλα τα επίπεδα. Η δυναμική των δύο στοιχείων οδηγεί, μάλλον, σε ένα υβριδικό πολιτισμικό μόρφωμα.

Ούτως ή άλλως, ο κόσμος της Κόνιτσας ζει τη δική του αποκριάτικη πραγματικότητα η οποία καταδεικνύει ότι το παρόν των εθίμων αυτών και των φορέων τους δε συνεχεται πια από τα σφιχτά δίκτυα των σχέσεων και των αναγκών της παραδοσιακής ζωής, που σαρώθηκαν από την ιστορική εξέλιξη. Ωστόσο, όσο κι αν το σημερινό Καρναβάλι απώλεσε το αλλοτινό του σφρίγος, όσο κι αν υποσκελίζεται το «αυθόρμητον» προς όφελος μιας προετοιμασίας για φανταχτερή παράσταση, εξακολουθεί να είναι ένα παλλαϊκό γλέντι. Μια γιορτή της ένωσης, της οικειοποίησης, της ολότητας καθώς αίρονται η τάξη, οι ιεραρχίες, οι διαχωριστικές γραμμές της καθημερινότητας.

Εν τέλει, ο μηχανισμός της καρναβαλικής ψυχαγωγικής λειτουργίας συνίσταται στο ότι οι καρναβαλιστές διαμορφώνουν ένα πλαίσιο πρόσκαιρης πραγματικότητας στο οποίο εμφανίζονται όλες οι δυνατότητες. Το Ψυχοσάββατο, οι νησιτίσιμες και οι ευωχικές τροφές, τα «νυφογυρίσματα», η μασκαράτα, ο διονυσιασμός, οι μεταμφιέσεις, ο χορός, το τραγούδι, ο αλαλαγμός, το σκώμμα, το κάψιμο του Καρνάβαλου, το «ιερόν πυρ» του έλατου συνθέτουν το ποικιλόμορφο του κονιτσιώτικου Καρναβαλιού. Αντιφατικά αλλά και ταυτιζόμενα στοιχεία καθώς το ψυχαγωγικό καρναβαλικό θέαμα / θέατρο δεν είναι άσχετο με την τελετουργία, μπορεί, δηλαδή, να επιτελέσει την αναδιαμόρφωση ενός συλλογικού εγώ.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Δ. Σ. του *Συλλόγου Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων*, γιατί μου διέθεσαν την εξαιρετική συλλογή των αποκριάτικων ενδυμασιών, αλλά και για την οικονομική στήριξη της έκδοσης.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ, τον αγαπητό ξάδερφό μου Παναγιώτη Παγουρτζή, γιο του παλιού καρναβαλιστή και φημισμένου ράφτη των ενδυμασιών αυτών, Γιάννη Παγουρτζή, για το αρχικό κίνητρο αυτού του πονήματος, καθώς μου έκανε γνωστό, με πολλή προθυμία και ενθουσιασμό, το πλούσιο φωτογραφικό αρχείο του πατέρα του και μου επισήμανε τη σημαντικότητα

του Καρναβαλιού στα δρώμενα της Κόνιτσας. Τον ευχαριστώ, επίσης, και για το αμείωτο ενδιαφέρον του σε όλη την πορεία της έρευνάς μου.

Οφείλω ευχαριστίες στο Εφορευτικό Συμβούλιο της *Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Κόνιτσας* για τη γενναία συμβολή στο τυπογραφικό κόστος αυτού του τόμου και, ειδικά, στην Προϊσταμένη κ. Περσεφόνη Ντούλια για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της.

Για την έμπρακτη στήριξη τους στην υλοποίηση της έκδοσης, ευχαριστώ τον Δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο Κόνιτσας, καθώς επίσης τα μέλη του Δ. Σ. του *Ιδρύματος Κλεάρχου Παπαδιαμάντη*.

Τον Καθηγητή κ. Βασίλη Νιτσιάκο ευχαριστώ για την αρχική ενθάρρυνση κατά την ερευνητική αυτή προσπάθεια και την θετική, εν τέλει, αποτίμησή της. Και από τη θέση αυτή να τον ευχαριστήσω, γιατί υπήρξε Δάσκαλος από τα πρώτα στάδια των ερευνητικών μου προσπαθειών, πάνω σε θέματα Λαογραφίας, ειδικά σε ό,τι αφορά το χαρακτήρα της μεθοδολογικής τους προσέγγισης.

Ένα θερμό ευχαριστώ στην εξαιρετική φίλη Αγνή Γαϊτανίδου, για την αμέριστη και συνεχή υποστήριξη της κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου στην Κόνιτσα και, ειδικά, στην αναζήτηση των πληροφορητών μου.

Στον κ. Κώστα Μπούσμπουλα οφείλω τις ευχαριστίες μου για την βοήθειά του στην τοπική βιβλιογραφία, αλλά και τις συζητήσεις μας γύρω από τα κοινωνικά δεδομένα της Κόνιτσας του παρελθόντος.

Στον εκλεκτό φίλο Μάκη Χατζηεφραιμίδη τις ευχαριστίες μου για τις προσπάθειές του προκειμένου να υλοποιηθεί η έκδοση της μελέτης αυτής, έχοντας ως βασικό πλάνο της ανέλιξης της Κόνιτσας την ανάδειξη και της πολιτισμικής της ταυτότητας.

Στους πολύτιμους αφηγητές των κονιτσιώτικων αποκριάτικων δρωμένων, που, με τον προφορικό τους λόγο, διαμόρφωσαν την αντίληψή μου για το κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο τους, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος, οφείλω πολλά, τόσο για την τεκμηρίωση των θεωρητικών προσεγγίσεων του θέματος όσο και για την ευχάριστη παρέα τους, κυριολεκτικά καρναβαλιστική!

Ευχαριστώ, από καρδιάς, τις/τους:

Αλεξίου Χρυσούλα, Βαγενά Βασίλη του Δημητρίου, Βαγενά Βασίλη (Λάκη) του Χαραλάμπους, Γαϊτανίδου Αγνή, Γκίκα Γεώργιο, Καβελίδη Χρήστο (+), Καλλιντέρη Γεώργιο, Κασίλη Γιάννη, Κοτολούλη Γεώργιο, Κουκέση Παντελή (+), Κύρκο Κώστα (+), Κυρτσόγλου Ελένη, Κωνσταντινίδη Φρόσω, Μπούσμπουλα Σταύρο, Νικολάου Θωμά, Παγανιά Κώστα, Παγουρτζή Παναγιώτη, Παπαγγέλη Στέργιο, Παπαδιαμάντη Βασίλη, Ράγγα Άρη, Ράγγα Δημήτριο (Τάκη), Κίτσιο Γεώργιο, Σκορδά Σπύρο, Τουφίδη Σωτήρη, Φασούλη Δημήτριο και Φατέ Θανάση.

Το σύνολο των φωτογραφιών του τόμου αυτού είναι ένα αρχείο του παρελθόντος και, επομένως, μια αφηγηματική απεικόνιση του ιστορικού χρόνου παρέχοντας τεκμήρια μνήμης και μαρτυρίες. Κάθε φωτογραφία αποτελεί ένα ιστορικό στοιχείο με ισχυρή αποδεικτική ή πειστική αξία. Για τους λόγους αυτούς, ένα μέγιστο ευχαριστώ σε όσους συνέβαλαν στην οπτική αναπαράσταση του αντικειμένου μελέτης. Ειδικότερα, ευχαριστώ τις/τους:

Αλεξίου Ελένη, Βαγενά Βασίλη (Λάκη) του Χαραλάμπους (από τα αρχεία του Βαγενά Ευγένη και του Βαγενά Χαράλαμπου), Γαϊτανίδου Αγνή (από το αρχείο της Τσώκου Αρετής), Γκίκα Γεώργιο, Κοτολούλη Γεώργιο, Μπούσμπουλα Κωνσταντίνο, Παγουρτζή Παναγιώτη (βίντεο και φωτογραφίες από το αρχείο του πατέρα του, Γιάννη Παγουρτζή) Ράγγα Άρη, Ράπη Λάμπρο, Σδράβου Ερμηνεία, Σύλλογο Αναβίωσης Κονιτσιώτικων εθίμων, Σύλλογο “Άγ. Νικόλαος”, Τουφίδη Σωτήρη και Τσιγκούλη Παναγιώτη (από το αρχείο του πατέρα του Νικολάου Τσιγκούλη). Τον ευχαριστώ, επίσης, για την καλλιτεχνική φωτογράφιση αποκριατικών ενδυμασιών που ανήκουν στον παλαιό Σύλλογο Αναβίωσης Κονιτσιώτικων Εθίμων.

Η συγγραφή του παρόντος τόμου, χρονικά, συνέπεσε με την διετή πανδημία του κορωνοϊού. Ωστόσο, ο εγκλεισμός έδωσε το πλεονέκτημα της νοερής συμμετοχής στον υπέροχα διασκεδαστικό κόσμο του Καρναβαλιού, καθώς πίσω από τις εικόνες και τα πρόσωπα των φωτογραφιών «ζούσα» τις στιγμές της χαράς και «συμμετείχα» στο παλιό ή το σύγχρονο ξέφρενο γλέντι της κονιτσιώτικης Αποκριάς. Γλεντούσα και με τα λόγια των πληροφορητών μου, για μια δεύτερη φορά, έτσι καθώς τα ξανάκουγα ενώ τα απομαγνητοφωνούσα, όχι πλέον στη βουή της αγοράς. Άκουγα ευχάριστα τον βιωματικό, απλό κι ανεπιτήδευτο λόγο τους, που τόσο περισπούδαστα στήριζε τα κείμενα των ερευνητών. Εν τέλει, εικόνα και λόγος, γραπτός ή προφορικός, μου πρόσφεραν αυτό το υπέροχο μοναχικό ταξίδι της συγγραφής, αλλά και το ανεκτίμητο αντίδοτο στις δυσκολίες της καθημερινότητας: το γέλιο!

Μαρία Τσούπη
Γιάννενα, 24-5-2022

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο χώρος - τόπος και οι άνθρωποι¹

*«Αυτός (ο Γιάννης ο Παγουριτζής) είχε αρρώστια για το Καρναβάλ’.
Αυτός ζούσι τ’ν αρρώστια τ’...»*

Λάκης Βαγενάς

«(...)Κι εμείς τα παιδιά, αναζητούσαμε τρόπους συμμετοχής μας στο Καρναβάλι.

Οι Αποκριές δεν ήταν μακριά.

Μας γοήτευε η ιδέα του φουστανελλά. Και ψάχναμε με πάθος να εξασφαλίσουμε τα ανάλογα εξαρτήματα. Φουστανελλά. Γκέκικο. Αντερί. Τσαρούχια. Τίποτα τσαπράζια. Και κανένα ασημοκαπνισμένο χατζάρι.... Πούταν όλα λιγοστά, τα χρόνια κείνα στην Κόνιτσα....

Κι όταν δεν τα βρίσκαμε, καταφεύγαμε, με συντριβή, στα εξαρτήματα του Χόντζα. Ένα κιουλάχι. Μια πουκαμίσα μακριά. Ένα κόκκινο ζωνάρι για τη μέση. Και το τεσλίμ-τασσί – την πέτρα αφοσίωσης – που θα την περνούσαμε με μια αλυσίδα στο λαιμό...

Κι αδημονούσαμε ναρθή η Κυριακή. Να βγούμε, να περπατήσουμε τα σπίτια, μασκαρεμένοι, φωνάζοντας «πρρ....πρρρ....» που σήμαινε πως θέλουμε παρά (λεφτά)...

Μας κοβόταν όμως η χολή, με τη σκέψη πως στη βόλτα μας θα συναντούσαμε τις «μεγάλες προσωπίδες», όπως λέγαμε τους μεγαλύτερους μασκαράδες. Δεν ξέρω για ποιο λόγο τρέμαμε τον Στέφο της Ντουμάνως και τον Λίλιο της Κοσμάδαινας. Μας έπιανε πανικός. Κι αλλάζαμε δρόμο...

Ο επίσημος Καρνάβαλος της Κόνιτσας, που συνοδεύονταν από τα βιολιά –την κομπανία με το κλαρίνο, το ντέφι το λαούτο και το σαντούρι–, ξεκίναγε από το προαύλιο της Εκκλησιάς, μόλις τέλειωνε η λειτουργία της Κυριακής, κι έπαιρνε τα σοκάκια.

Μπροστά πήγαινε ο αράπης. Φουστανελλάς με μαύρη μάσκα. Φρουρός κι ευταξίας της συνοδείας, ανέμιζε μια καμπυλωτή χαντζάρα και προκαλούσε δέος.

Ακολουθούσαν έπειτα η νύφη κι ο γαμπρός. Τα κύρια πρόσωπα του Καρνάβαλου. Καμαρωτοί και ντούροι, που έκαναν μιαν ελαφριά υπόκλι-

1. Ο αναγνώστης να έχει υπόψη ότι στις υποσελίδιες παραπομπές δεν υπάρχουν πλήρη τα στοιχεία των συγγραφέων που επαναλαμβάνονται συχνά στο κείμενο. Αυτά καταγράφονται στη βιβλιογραφία.

ση όταν συναντούσαν αξιοσέβαστα πρόσωπα της Κόνιτσας.

Πιο πίσω, η άλλη συντροφιά. Οι χοτζάδες. Οι τοιγγάνοι. Οι γκέκηδες. Η γριά με τ' αδράχτι... Και τελευταίοι, οι βιολιτζήδες.

Ανάμεσα σ' όλους αυτούς, πότε μπρος, πότε πίσω, σαν αίλουρος, αεικίνητος, στριφογυρνούσε ασταμάτητα με λογιαστά τσαλίμια, με τούμπες, με πειράγματα στους μέσα και στους έξω, ο διάβολος. Κατάμαυρη στολή, απ' την κορφή ως τα νύχια και κόκκινα κέρατα.

Ήταν φανερό το τι συμβόλιζε η παράτα τούτη. Πούταν για τον τόπο μια πανάρχαια ιστορία, αφού, κατά την παράδοση, οι Κονιτσιώτες, όταν κατακτήθηκαν από τους Τούρκους, ανάμεσα στα λιγοστά προνόμια που ζήτησαν ήταν και το δικαίωμα να μασκαρεύονται την Αποκριά.

Την Κυριακή της Τυρινής, το γλέντι των μεγάλων κι ο δικός μας διονυσιασμός έφθαναν στο κατακόρυφο με το κάψιμο των ελάτων. Αργά το βράδυ.

Ένας έλατος καίγονταν στις «Καρυές». Ένας στο «Σφα» κι ένας στο «Δέντρο» της Κάτω Κόνιτσας.

Ολόκληρη ιεροτελεστία ίσαμε που να τον στήσουμε. Μεσοβδόμαδα. Ανοίγαμε λάκκο για να θάψουμε τον κορμό. Έπειτα συμμαζώναμε γύρω - γύρω ξύλα, δαδιά και κουκουσούλες (κουκουνάρια), που τα παίρναμε από τα σπίτια, τραγουδώντας:

Ξύλα για το βράδυ

Μας έπιασε το κρύο...

Και μετά, φουντώναμε τα κλαδιά με προσανάμματα ξερά. Κάποιος, βέβαια, είχε το γενικό πρόσταγμα στην επιχείρηση. Κι ήταν αυτός κάθε φορά που θα κουβάλαγε απ' το βουνό τον έλατο στον τόπο της θυσίας.

Εμείς όμως οι άλλοι που δεν διαθέταμε τέτοια προσόντα, περιοριζόμαστε στο ρόλο του φύλακα, μέρα – νύχτα, μην τύχη και παιδιά άλλου μαχαλά έρθουν στα κρυφά και μας τον πυρπολήσουν πριν την ώρα του.

Το κάψιμο του έλατου άρχιζε με χορό ολόγυρά του. Ένα χορό, μέσ' στην κρύα νύχτα, ξέφρενο, διονυσιακό. Γύρω από τη φωτιά. Πάνω από τη φωτιά. Μέσα στη φωτιά...Με πηδήματα πουλιών. Μ' αλλόφρονες φωνές και χουγιαχτά. Με γέλια και με κλάματα...Μ' άγρια, άρρυθμα ξεσπάσματα, που όσο πέραγεν η ώρα κι ένα – ένα τα κλαδιά του έλατου έπεφταν, σ' αποκαΐδια, ένιωθες να πειθαρχούν σε κάποιο ρέγουλο, να καλμάρουν και να συντονίζονται στο ρυθμό ενός βαριού αγκομαχητού...

...Ίσαμε το πρωί.

Περίεργη γήινη χαρά, που μας έφερνε χαράματα στο σπίτι κατασπαραγμένους...

Όσο μπορώ να θυμηθώ ότι οι λεβεντόκορμοι παππούδες και πατεράδες μας τη μέρα αυτή με τις παραδοσιακές φουστανέλλες – τσαρούχια, κόκκινο σκούφο με μακριά φούντα, την παραδοσιακή πουκαμίσια και το χρυσοκέντητο πισλί – το σελάχι με τις ασημένιες πιστόλες και με όλα τα σχετικά μπιχλιμπίδια της τοπικής παράδοσης – εμφανίζονταν τη μεγάλη μέρα αυτή στο μεσοχώρι και με τους σκοπούς παραδοσιακής Ηπειρωτικής Μουσικής τα παλικάρια του χωριού, έδιναν τον καλύτερο εαυτό τους χαρίζοντας κέφι και χαρά σε όλους τους συμμετέχοντας στη μεγάλη αυτή γιορτή, από την οποία κανείς! δεν έλειπε. Οι Κυράδες με τα νυφιάτικα τους χρυσοκέντητα φουστάνια, τις κυριακίσιες φλοκάτες, τα βλαχιώτικα μαντήλια, τις κεντητές ποδιές – σωστές νύφες, καμάρωναν δίπλα στους λεβέντες Πεκλαρίτες. Εμείς – μωρά και έφηβοι, πελαγωμένοι από χαρά και περηφάνια – συμμετείχαμε ασυναίσθητα στο Μεγάλο Πανηγύρι»¹.

Η Κόνιτσα και τα χωριά της ως ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα συγκροτήθηκε ιστορικά μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ηπειρωτικής γης. Παρουσιάζει μια μακρόχρονη πορεία στον ορεινό αυτό χώρο και μια

αδιάκοπη κατοίκηση από την Ανώτερη Παλαιολιθική εποχή μέχρι σήμερα. Τα σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα της κλασικής αλλά και της βυζαντινής περιόδου, καθώς και τα νεότερα μνημεία μαρτυρούν την αδιάλειπτη παρουσία της στο χώρο και το χρόνο².

1. Γ. Λυμπερόπουλος, *Παζαριού Ανατομή*, σελ. 230-232.

2. Α. Ντούζουγλη, «Η κοιλάδα του Αώου: Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την ανθρώπινη δραστηριότητα από την προϊστορική εποχή ως την ύστερη αρχαιότητα», Β. Γ. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το Χρόνο*, σελ. 11 - 61, Μ. Η. Αράπογλου, «Κόνιτσα: Άνθρωπος και χώρος - Η ταυτότητα μέσα στη διαφορά», Β. Γ. Νιτσιάκος (επιμ.), ό. π., σελ. 137-144, Β. Παπαδοπούλου, «Η Κόνιτσα και η ευρύτερη περιοχή της κατά την βυζαντινή περίοδο», Β. Γ. Νιτσιάκος (επιμ.), ό. π., σελ. 75 - 79, Αν. Ευθυμίου, *Σελίδες από την ιστορία της Κόνιτσας*, Κόνιτσα - Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 1997, Συλλογικό Έργο, *Κόνιτσα, Φωτογραφική έκθεση - Ιστορικό διάγραμμα της πόλης και της περιοχής*, Υπουργείο Πολιτισμού,

Σ' ό,τι αφορά τη γεωγραφία του φυσικού χώρου, τα βασικά χαρακτηριστικά είναι το ορεινό και υγρό κλίμα σε συνδυασμό με την έντονη μορφολογία του εδάφους, καθώς η περιοχή της Κόνιτσας περικλείεται από τους ορεινούς όγκους του Γράμμου στα βόρεια, του Σμόλικα στα ανατολικά, της Τύμφης στα νότια, ενώ στα δυτικά αναπτύσσεται το λεκανοπέδιό της. Τρία ποτάμια οριοθετούν το χώρο της και διαμορφώνουν οικοσυστήματα και δίκτυα επικοινωνίας: ο Αώος, ο Σαραντάπορος και ο Βοϊδομάτης. Τους φυσικούς «δρόμους των ποταμών» και των κοιλάδων ακολουθώντας αιώνες τώρα ο άνθρωπος³, διαμορφώνει, στην ουσία, το πλαίσιο πάνω στο οποίο στηρίζονται το οδικό δίκτυο της περιοχής και, γενικότερα, οι επικοινωνίες, οι παραγωγικές δραστηριότητες με τις εξειδικεύσεις και η διαμόρφωση των τοπικών πολιτισμικών οντοτήτων. Όπως και στις υπόλοιπες τοπικές κοινωνίες της Ηπείρου, μέχρι τα τέλη του περασμένου αιώνα, η περιοχή της Κόνιτσας είχε ενσωματωμένο το οργανικό δίκτυο του φυσικού γεωγραφικού χώρου στις κοινωνικές, οικονομικές, διοικητικές, πολιτικές και πολιτισμικές δομές της⁴.

Ο φυσικός αυτός χώρος σε συνδυασμό με τις ιστορικές του συγκυρίες αποτελεί οδηγό για την κατανόηση της παραγωγικής, κοινωνικής και πολιτισμικής συγκρότησης της περιοχής μέσα στο χρόνο. Άλλωστε, όλες οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές δομές, ακόμα και για τις πιο παλαιότερες κοινωνίες, βρίσκονται «αποθηκευμένες» στο χώρο⁵. Το περιβάλλον στην εν λόγω περιοχή είναι αυτό που υπαγορεύει χρήσεις μέσα από τις οποίες διαμορφώνεται ιστορικά σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό τοπίο που φέρει τα χαρακτηριστικά της παραγωγικής κοινωνίας που το οικειοποιήθηκε. Είναι εύκολο να το διακρίνει αυτό κανείς, για παράδειγμα, στις διαφορές του τοπίου των Μαστοροχωριών, του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας ή των βλαχόφωνων ορεινών οικισμών. Αυτές οι ενότητες των χωριών εντάσσονται σε διαφορετικές, ως προς το υψόμετρο, φυσικές

Αθήνα 1999, Κ. Ζάχος, «Η μαρτυρία του αρχαιολόγου», Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της - Πολιτισμού Ανατομής*, σελ.35-70, Β. Παπαδοπούλου, «Στα ίχνη του Βυζαντίου», Β. Νιτσιάκος (επιμ.), ό. π., σελ. 71-118.

3. Β. Νιτσιάκος, Μ. Αράπογλου, *Τα ποτάμια της Ηπείρου - Τόποι και δρόμοι των νεράν, των ανθρώπων και των πολιτισμών*, Οδυσσέας, Αθήνα 2004.

4. Μ. Αράπογλου, «Ο χώρος και ο άνθρωπος», Β. Νιτσιάκος, Μ. Αράπογλου, Κ. Καρανάτσης, *Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία - Νομός Ιωαννίνων*, (Γενική επιμ. Β. Νιτσιάκος), Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998, σελ. (19-68) 30.

5. Μ. Η. Αράπογλου, «Κόνιτσα: Άνθρωπος και χώρος - Η ταυτότητα μέσα στη διαφορά», ό. π., σελ. (137 - 144)142.

(οικολογικές) ζώνες⁶ και έχουν διαμορφωθεί στην πορεία του χρόνου μέσα από διαφορετικές παραγωγικές χρήσεις και στη βάση ξεχωριστών μορφών οργάνωσης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Με βάση τα παραπάνω, ο τρόπος διαβίωσης στις πεδιάδες διαφέρει πολύ από αυτόν στα ορεινά. Οι κάτοικοι των πεδιάδων είναι γεωργοί, χωρίς ωστόσο η ατομική παραγωγή να είναι επαρκής για όλο το έτος. Στις ορεινές περιοχές η ζωή ρυθμίζεται σύμφωνα με τις εποχές και χαρακτηρίζεται από την μετακίνηση, λόγω του υψομέτρου, όλων των οικογενειών στα χειμαδιά με τα κοπάδια τους και την επαναφορά τους την άνοιξη στο χωριό ή την περιοδική αναχώρηση των ανδρών τον Απρίλη και την επιστροφή τους τον Δεκέμβρη. Κατά την απουσία τους, το χωριό κατοικείται από γυναίκες, παιδιά, γέρους, μερικούς εμπόρους και βιοτέχνες. Οι γυναίκες ασχολούνται με τα ζώα και τους αγρούς. Το φαινόμενο αυτό της εποχικής μετανάστευσης επιβιώνει μέχρι και τη δεκαετία του 1960 και σ' αυτήν στηρίζεται το σημαντικότερο εισόδημα των ορεινών χωριών. Η Κόνιτσα, εξάλλου, ως κέντρο των εμπορικών δραστηριοτήτων αλλά και ψυχαγωγίας, συνέδεε όλα αυτά τα χωριά θέτοντας έτσι το ζήτημα κέντρου – περιφέρειας, με την οικονομική ζωή της περιοχής να εξαρτάται απολύτως από την παραγωγική δραστηριότητα των αστικών κέντρων⁷.

Στην πορεία των χρόνων, η Κόνιτσα αναπτύχθηκε σε ένα σημαντικό περιφερειακό οικονομικό κέντρο. Η γεωγραφική της θέση – παρά το έντονο ανάγλυφο του εδάφους, την πολυσχιδή υδατογραφία και το τραχύ κλίμα της – ευνόησε την ανθρώπινη δραστηριότητα και την ανάπτυξη ενός χερσαίου δικτύου επικοινωνιών με τις γειτονικές περιοχές και, ειδικότερα, της επέτρεψε να γίνει ένα κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας⁸. Ήταν μια πολυάνθρωπη περιοχή η επαρχία της Κόνιτσας με τα 46 χωριά της, επί Τουρκοκρατίας, και αριθμούσε 30.000 κατοίκους⁹. Έτσι, καθώς ήταν εμπορική, κοινωνική και πο-

6. Μ. Η. Αράπογλου, ό. π., σελ. 139.

7. Ε. Μεντράς, «Κοινωνιολογική Διερεύνησις περιοχής Κονίτσης», Ιωάννινα - Υπουργείο Συντονισμού, Πρόγραμμα Αναπτύξεως Ηπείρου, Εκτελεστική Επιτροπή, *Ηπειρωτική Εστία* 93(1960), σελ. 87-107.

8. Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο Δίκτυο Επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή - Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Παπαζήση, Αθήνα 1990, σελ. 215-234.

9. Βλ. γι' αυτά Δ. Ράπτης, «Διοικητικοί θεσμοί επί Τουρκοκρατίας στην Επαρχία Κονίτσης», *Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το Χρόνο*, ό. π., σελ. 333 (και σημ. 20).

λιτισμική πύλη από και προς την Αλβανία και τη Δύση¹⁰, αναπτύχθηκε σε μια κωμόπολη με σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Πέραν όμως της φυσικής της θέσης, καθοριστικός παράγοντας σ' αυτή την εξέλιξη ήταν το οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης κατά το 15^ο - 16^ο αιώνα. Είναι η εποχή της μεγάλης ανάπτυξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και της πρώτης μεγάλης ακμής της Κόνιτσας¹¹, που είναι και η βάση για την μετέπειτα οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική συγκρότηση της περιοχής. Οι Οθωμανοί εγκαταστάθηκαν στα πεδινά εκτοπίζοντας τον ελληνικό πληθυσμό προς τα ορεινά μέρη, όπου αυτός μπορούσε να ζήσει με κάποια σχετική ελευθερία¹². Ειδικότερα, αναφέρεται ότι η εγκατάσταση διοικητικών τουρκικών μονάδων και η τοποθέτηση Καϊμακάμη και Κατή ανέδειξαν την Κόνιτσα σε μια σημαντική πολιτεία, ώστε να είναι δικαιολογημένη η φράση «Κόνιτσα κασαμπάς, Γιάννινα χουργιό». Η Οθωμανική κυριαρχία, που διήρκεσε στην περιοχή, ως γνωστόν, μέχρι το 1913, επηρέασε και την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των Κονιτσιωτών.

Η απελευθέρωση της Ηπείρου σήμανε το τέλος της κυριαρχίας των Οθωμανών, αλλά, στη συνέχεια, την πολεμική περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων διαδέχτηκε η μικρασιατική καταστροφή, ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος του 1940, η γερμανική κατοχή, η Εθνική Αντίσταση, ο εμφύλιος (που διήρκεσε μέχρι το 1949 στα Μαστοροχώρια), το αδυσώπητο κίνημα της αστυφιλίας, γεγονότα που επηρέασαν καθοριστικά την Κόνιτσα και τα χωριά της¹³.

Γεωγραφία και ιστορία, λοιπόν, συνυφαίνονται με την οικονομία, την πολιτική και την κοινωνική δομή ενός τόπου παίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτισμική του εξέλιξη και στη γενικότερη ανάπτυξή του. Οι άνθρωποι αναπτύσσουν τις πολιτισμικές τους δραστηριότητες σε σχέση με τις δυνατότητες που τους παρέχει η φύση. Στη σχέση αυτή φύσης και πολιτισμού αποτυπώνονται οι φυσικές δυνατότητες και οι γεωγραφικές ιδιαιτε-

10. Β. Νιτσιάκος, Κ. Μάντζιος, «Μετανάστευση και σύνορα - Η Ήπειρος μετά το 1990. Η περίπτωση της Επαρχίας Κόνιτσας», *Γεωγραφίες*, 5(2003), σελ. 86-97, Β. Νιτσιάκος, Μ. Αράπογλου, Κ. Καρανάτσης, *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, ό. π., σελ. 145, Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της - Πολιτισμού Ανατομή*, σελ. 19-22 (στη θεματική ενότητα: «Η Επαρχία Κόνιτσας, Ο χώρος - Οι επικοινωνίες: Το εδώ και το αλλού»).

11. Γ. Λυμπερόπουλος, *Κόνιτσα - Ιστορία και Πολιτισμός, Χρέος στον τόπο μου*, σελ. 51-52.

12. Ε. Μεντράς, «Κοινωνιολογική Διερεύνησις περιοχής Κονίτσης», ό. π., σελ. 81.

13. Γ. Λυμπερόπουλος, ό. π., σελ. 131, Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της - Πολιτισμού Ανατομή*, στη θεματική ενότητα: «Η ιστορία: Στα ίχνη του χρόνου, στο δρόμο για το παρόν», σελ. 30-33.

ρότητες κάθε περιοχής (κλίμα, μορφολογία, απόσταση από κέντρα), καθώς οι ανθρώπινες κοινότητες διαμορφώνονται σε άμεση αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους και δημιουργούν πολιτισμό στενά εξαρτώμενο από τον παράγοντα οικολογία, «ανθρώπινη οικολογία»¹⁴. Η συνύπαρξη αυτή αποτελεί βασική επιστημονική θεωρητική παραδοχή, πλέον, εφόσον αυτό που αποκαλούμε εμείς «τοπίο» αντιμετωπίζεται σήμερα περισσότερο ως διαδικασία και λιγότερο σαν ένα αντικείμενο. Το τοπίο αποτυπώνει δηλαδή την ιστορική διαδικασία μετατροπής του χώρου σε τοπίο μέσω του πολιτισμού. Για δε τους εντόπιους δεν είναι μια τυχαία συνάθροιση φυσικών στοιχείων, αλλά ένα πλαίσιο δομημένο από την ιστορία τους, τους συλλογικούς μύθους τους και τις τελετουργίες που στηρίζουν και αναπαράγουν την κοινωνία¹⁵. Η ποικιλομορφία της φύσης ευνοεί τη διαφορετικότητα αλλά και υπαγορεύει μια «οικολογική» προσέγγιση στον πολιτισμό και το αντίθετο, μια πολιτισμική προσέγγιση στο φυσικό περιβάλλον.

Υπάρχει μια σχέση ομολογίας ανάμεσα στον τόπο, την κοινωνία και την εποχή, ώστε «κάθε μοντέλο οργάνωσης του χώρου να αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής ζωής»¹⁶. Η ανθρώπινη λογική και πρακτική δίνει νόημα στο χώρο ο οποίος, καθώς οικειοποιείται, γίνεται ανθρωπογενής χώρος, δηλαδή «τόπος». Για τις παραδοσιακές, προβιομηχανικές κοινωνίες οι πρωτογενείς παραγωγικές δραστηριότητες, κυρίως της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, αποτελούν τη βάση για την οικειοποίηση αυτή, με στόχο τη διασφάλιση της τροφής. Επομένως, η εξάρτηση της επιβίωσης από την αγροτική, κυρίως, παραγωγή οδήγησε τις κοινωνίες αυτές σε μια σύμμετρη σχέση ανθρώπου και φύσης.

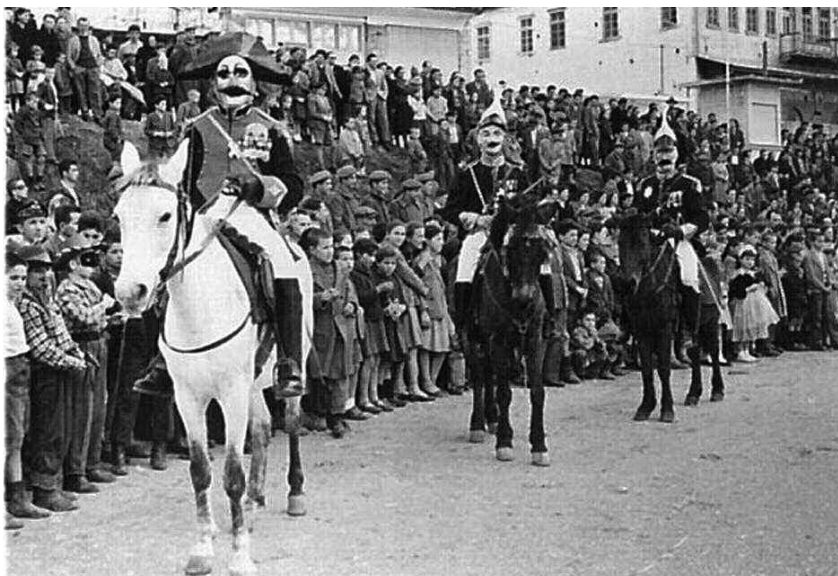
Θα σημειώσουμε, για παράδειγμα, τη διαδικασία της (δια)-τροφής (παραγωγή-μαγειρική-φαγητό) η οποία λειτουργούσε ως ένας ισχυρός παράγοντας δεσμού με τον τόπο. Οι αποκριατικές εθιμικές τροφές με τους ποικίλους συμβολισμούς τους, τα χαρούμενα τραπέζια της Αποκριάς, πέρα από κοινωνικό γεγονός, είναι η «νίκη» του συσσωρευμένου μόχθου της οικογένειας στη μάχη της με τη φύση. «*Νίκη που σφραγίζεται με τον λόγο και το γέλιο του εορταστικού συμποσίου (...). Βαθύτερα, η πράξη της βρώσης είναι μια συνουσία*

14. Γκ. Λιένχαρντ, *Κοινωνική Ανθρωπολογία*, (επιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, μτφρ. Μ. Πετρονώτη), Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 84 (βλ. περισσότερα στη θεματική ενότητα: «Λαοί και περιβάλλοντα»).

15. Β. Νιτσιάκος, *Πεκλάρι – Κοινωνική οικονομία μικρής κλίμακας*, σελ. 15, 17, 20. Για το χώρο ως «κοινωνικό και ιστορικό παράγωγο» βλ. του ιδίου, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, σελ. 27-48.

16. Β. Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 17.

του σώματος με τη φύση - τη φύση που εγκαθίσταται στο σώμα του ανθρώπου όπου αναλώνεται και συνάμα ανανεώνεται. Κι έτσι το θέμα αυτό συνδέεται ακό-

μα με το “θάνατο” και την “ανάσταση”, την αδιάκοπη ανακύκλωση της ζωής (...) τον ανταγωνισμό και τη συμπληρωματικότητα τους, αλλά και την τελική νίκη της ζωής επί του θανάτου. Το φαγητό σημαίνει το θάνατο, γιατί προϋποθέτει τη

σφαγή των ζώων και τον αφανισμό των καρπών (...) ¹⁷.

Σε μια αγροτική – κτηνοτροφική κοινωνία, λοιπόν, η θεοποίηση των φυσικών δυνάμεων και η διατήρηση της οργάνωσης και της τάξης του κόσμου, αποτελούσε κυρίαρχη αντίληψη και αντανακλάται σε διάφορες εθιμικές πρακτικές. Τα έθιμα της Αποκριάς είχαν μια πολύ στενή εξάρτηση από την φυσιοκρατική αυτή αντίληψη. Τελούνταν σε ένα οριακό διάστημα, ανάμεσα στον χειμώνα και την άνοιξη. Οι μεταβολές των φυσικών φαινομένων μέσα στο χρόνο και οι αλλαγές των εποχών με τα επακόλουθά τους στη βλάστηση και την καρποφορία της γης («*δια το γεωργικόν, το καλλίκαρπον και το αμπελοφόρον της χώρας ταύτης*»)¹⁸ οδήγησαν τον «παραδοσιακό» άνθρωπο σ’ ένα εθιμικό κώδικα με απώτερο σκοπό τον εξευμενισμό των άγνωστων θεϊκών δυνάμεων και, εν τέλει, την διασφάλιση της ευγονίας, της επάρκειας των αγαθών και της ευημερίας.

Στην Κόνιτσα, το ιερουργικό αυτό περιεχόμενο της Αποκριάς υφίστα-

17. Γ. Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης*, σελ. 97-98 (βλ. περισσότερα στο κεφ. «Το σωματικό δράμα στο καρναβάλι»).

18. Απόσπασμα από τη φράση του Γ. Βιζυηνού: «*Η Κυβέλη (...) μετά της Δήμητρος και του Διονύσου προπάντων (...) αι κατ’ εξοχήν λατρευόμεναι θεότητες βεβαίως, δια το γεωργικόν, το καλλίκαρπον και το αμπελοφόρον της χώρας ταύτης, ήσαν αι τας παραγωγικάς της Φύσεως δυνάμεις εκπροσωπούσαι (...)*» (βλ. Γ. Βιζυηνός, «Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη», Β. Πούχνερ, *Ο Γεώργιος Βιζυηνός και το αρχαίο θέατρο* (1888), Πατάκης, Αθήνα 2002, σελ. 208).

ται μόνο στο πλαίσιο της «παραδοσιακής» μορφής της κοινωνίας της. Στα νεότερα χρόνια η στοχοθεσία και οι συμβολισμοί των σχετικών εθίμων διαφοροποιήθηκαν. Παραμένει σταθερή μόνο η βασική δομή των τελεστικών πράξεων καθώς και ο αυστηρά καθορισμένος χρόνος και τόπος τους. Ο τόπος επιτέλεσης των δρώμενων, μέχρι σήμερα, εξακολουθεί να αφορά τόσο τον ιδιωτικό χώρο (τα σπίτια των Κονιτσιωτών) όσο και το δημόσιο (γειτονιές – μαχαλάδες της Πάνω Κόνιτσας και της Κάτω, καθώς και την αγορά – πλατεία της πόλης και των χωριών).

Οι δυο μαχαλάδες αναπτύχθηκαν με έναν βασικό διαχωρισμό από τα Οθωμανικά χρόνια: στην Πάνω Κόνιτσα υπερείχε ο χριστιανικός πληθυσμός, ενώ οι Μουσουλμάνοι ήταν, κυρίως, εξισλαμισμένοι ντόπιοι γαιοκτήμονες. Στην Κάτω, πλειοψηφούσαν οι Μουσουλμάνοι αλβανικής καταγωγής, που εγκαταστάθηκαν ως κολίγοι από τις γειτονικές περιοχές του Λεσκοβικίου και της Κολόνιας. Οι παλιοί Κονιτσιώτες της Πάνω Κόνιτσας αποτελούσαν,

κυρίως, την αστική τάξη και την τάξη των εμπόρων. Ήταν οι μπέηδες της Πάνω Κόνιτσας, οι Χριστιανοί άρχοντες, η «σχολάζουσα τάξη» μέσα στην, για πολλά χρόνια, αυστηρή κοινωνική ιεράρχηση της Κόνιτσας. Αυτοί λογαριάζονταν στην πρώτη τάξη και έπειτα ήταν οι έμποροι του παζαριού και κάποιοι ξενοσπουδαγμένοι¹⁹. Ολόκληρη η επαρχία της Κόνιτσας (Καζάς) είχε 1187 οικογένειες Μουσουλμανικές – αρβανίτικης ή κατά πλειοψηφία ελληνικής καταγωγής και 2582 οικογένειες Χριστιανικές. Σήμερα υπάρχει μια ετερογενής σύνθεση του πληθυσμού λόγω

της πρόσφατης προσφυγικής εγκατάστασης με την ανταλλαγή πληθυσμών, το 1922: Καπαδόκες, Πόντιοι και Μικρασιάτες εγκαταστάθηκαν εκεί όπου κατοικούσαν Οθωμανοί.

19. Γ. Λυμπερόπουλος, *Παζαριού Ανατομή*, σελ. 28–32, 89–91 (όπου αναφορά στην κοινωνική και επαγγελματική ιεράρχηση του πληθυσμού της Κόνιτσας).

Ανάμεσα στους δύο μαχαλάδες υπήρχαν διαχωριστικά όρια μέχρι τα νεότερα χρόνια. Λειτουργούσαν ως ξεχωριστές κοινωνίες και οι συναναστροφές τους ήταν, κατά βάση, οικονομικού χαρακτήρα, στο πλαίσιο του τοπικού παζαριού και της αγοράς. Οι ενορίες ήταν ξεχωριστές και τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '60 δεν τελούνταν γάμοι μεταξύ τους. Αυτή τη διαχωριστική γραμμή αντανακλούν τα λόγια των αφηγητών μας. Ο Παναγιώτης Παγουρτζής θυμάται από την παιδική του ηλικία:

«Όταν ήμουν παιδί δεν πήγαινα να δω το δέντρο που έκαιγαν στην Πάνω Κόνιτσα. Ούτε αυτοί έρχονταν στο δικό μας. Υπήρχε αντιπαλότητα. Μεγάλη αντιπαλότητα. Ακόμα και σε μας τα παιδιά. Μας κυνηγούσαν το χειμώνα με τις χιονόμπαλες πάρα πολύ, αφού μερικές φορές φωνάζαμαν τους Βαενάδες για βοήθεια και τη Γλύκω, μια αντρογύναικα, για να μας υπερασπιστούν. Αυτά που λέω είναι όταν ήμουν 13, 14, 15 χρονών»²⁰.

Μάλιστα, στη σκέψη τους κάθε κοινός τόπος ήταν μοιρασμένος στη μέση:

«Τις Αποκριές μετά την εκκλησία ... βόλτα στο Κάστρο. Το σημείο που Πανωκονιτσιώτες και Κατωκονιτσιώτες θεωρούσαν ο καθένας 50% δικό τους»²¹.

Δεν έλειπαν, όμως, οι διαπληκτισμοί και οι υποτιμητικοί χαρακτηρισμοί, όπως «ντουντούμηδες», «αούτηδες» για τους Κατωκονιτσιώτες, οι οποίοι εξακολουθούν να ακούγονται μέχρι σήμερα:

«Εγώ προχθές άκουσα δύο παιδιά να τσακώνονται κι έλεγε το ένα, που ήταν από την Πάνω Κόνιτσα, στο άλλο: ντουντούμης είσαι ρε.....»²².

Εξάλλου, ο Γ. Λυμπερόπουλος σε δημοσίευσμά του, όπου καταγράφει σκωπτικό αποκριατικό τραγούδι της Κάτω Κόνιτσας, γράφει:

«(...) Σημειώνω για τους μη γνωρίζοντες ότι παλιότερα, άγνωστο για ποιους λόγους, οι Κάτω Κονιτσιώτες γενικά αποκαλούνταν Κωλομάνηδες κι η Κάτω Κόνιτσα Κωλομανία (...)»²³.

Ο Κονιτσιώτης Θωμάς Νικολάου ερμήνευσε την αντιπαλότητα αυτή με όρους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτισμικούς. Ωστόσο, θεωρεί ότι οι προστριβές των παιδιών, κατά τη διάρκεια της Αποκριάς, λειτουργούσαν περισσότερο ως ένα διασκεδαστικό παιχνίδι παρά ως κοινωνική αντιπαλότητα. Αναφέρθηκε ακόμα στην προσπάθεια των Συλλόγων τόσο της Πάνω όσο και της Κάτω Κόνιτσας για μια κοινή ψυχαγωγική εκδήλωση ως ένδειξη ενότητας όλων των Κονιτσιωτών, χωρίς όμως να τελεσφορήσει.

20. Παναγιώτης Παγουρτζής, σε συνέντευξη στην Κάτω Κόνιτσα, στις 8-1-'21.

21. Σταύρος Μπούσμπουλας, σε συνέντευξη στην Πάνω Κόνιτσα, στις 14-4-'20.

22. Αγνή Γαϊτανίδου, σε συνέντευξη στην Κάτω Κόνιτσα, στις 13-7-'20.

23. Γ. Λυμπερόπουλος, «Αποκριατικό», σελ. 34.

«– Για πες μας, Θωμά, γι’ αυτή την προστριβή, που λέγεται ότι υπήρχε. Δεν ξέρω αν υπάρχει ακόμα...

– *Ναι υπήρχε ανάμεσα στην Πάνω και την Κάτω Κόνιτσα που κατοικήθηκε από πρόσφυγες οι οποίοι, όταν ήρθαν, ασχολιόταν κυρίως με αγροτικές δουλειές. Η Πάνω Κόνιτσα θεωρούνταν ότι ήταν οι πιο γηγενείς, ας το πούμε. Βέβαια, σήμερα συμβιώνουν και υπάρχει ένα σχήμα.*

Τότε, όμως, επειδή ήταν διαφορετικές οι καταβολές, ήταν διαφορετικά και τα ήθη και έθιμα. Νομίζω, λοιπόν, ότι άναβαν μια φωτιά στο Δέντρο. Αναφέρεται αυτό κάπου, σε κάποιο βιβλίο που το είχα διαβάσει. Αλλά υπήρχε μια προστριβή και φύλαγαν τις φωτιές οι Πανωκονιτσιώτες για να μην έρθουν οι Κατωκονιτσιώτες και το αντίστοιχο, πάλι. Φυλάγαν κι αυτοί τις δικές τους φωτιές. Υπήρχε ένα παιχνίδι που ενείχε μια αντιπαλότητα και ίσως τα παιδιά να το έβλεπαν και με ένα ενθουσιασμό, σαν παιχνίδι, δηλαδή, εκείνη την περίοδο (...).

Δεν υπήρχε διαχωρισμός. Μάλιστα, είχαμε κάνει και μια κουβέντα κάποτε με τα παιδιά του Συλλόγου της Κάτω Κόνιτσας. Με τον Αντρέα το Χατζηφραιμίδη, θυμάμαι τότε, και τον Γιώργο τον Ντέντικα κι άλλα παιδιά που συμμετείχαν στο Καρναβάλι. Να κάνουμε μια εκδήλωση κοινή, δηλαδή. Να φέρναμε και μια επώνυμη τραγουδίστρια. Ούτως ώστε να φανεί η ένωση των Συλλόγων. Δεν έχουμε, δηλαδή, τίποτα να χωρίσουμε. Τελικά, είχαμε πει να βάλουμε και σύγχρονο και παραδοσιακό τραγούδι, να μην είναι μονότονο κ.λ.π. Κάπου εκεί είχαμε μια μικρή διαφωνία και, τέλος πάντων, δεν θυμάμαι το λόγο για τον οποίο δεν έγινε. Πάντως, ήταν κάτι το πολύ όμορφο που θα γινότανε. Είχαμε πει να εκπροσωπήσει ο καθένας το Σύλλογο από την πλευρά του. Να γίνει ένας πρόλογος στην αρχή και να μιλήσουμε γι’ αυτό που θέλουμε να πετύχουμε μέσα από τους Συλλόγους κι ότι αυτό θέλουμε να αγκαλιαστεί και να γίνει αποδεκτό από τους Κονιτσιώτες και να βοηθήσουν σ’ αυτή την προσπάθεια. Δεν θυμάμαι για ποιο λόγο δεν έγινε»²⁴.

Πέραν, όμως, από αυτές τις διαχωριστικές γραμμές, και με δεδομένο το ότι ο πολιτισμός είναι πρώτα ένας χώρος και έπειτα μια ιδέα, η Κόνιτσα στο σύνολό της καθώς και τα χωριά της αποτελούσαν μια ενιαία πολιτισμική περιοχή. Η ανομοιογένεια της κοινωνικής συγκρότησης δεν ισχύει στο θέμα των διαφόρων εκφράσεων του πολιτισμού. Η κοινωνική ζωή και ειδικότερα τα έθιμα λειτουργούσαν ενωτικά. Αυτό το ενωτικό πνεύμα της Μασκαράτας είναι εκείνο που συν-φιλίωσε και τους, κατά βάση, Χριστιανούς της Πάνω Κόνιτσας με τους Οθωμανούς της Κάτω.

24. Θωμάς Νικολάου, σε συζήτηση στα Γιάννενα, στις 22-11-’21.

Η μεγάλη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης διαμόρφωσε το χαρακτήρα της πόλης, την εθνοτική και θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού, η οποία και δεν δημιουργούσε προβλήματα. Μέχρι σήμερα είναι ορατή, στην τοπογραφία και τα μνημεία της Κόνιτσας η παρουσία της μουσουλμανικής κοινωνίας. Στην λεγόμενη Λάκκα της Κάτω Κόνιτσας σώζεται ερειπωμένο το τζαμί Σουλτάν Σουλεϊμάν που χτίστηκε στα 1536 από το σουλτάνο Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή. Στη δεκαετία του 1930 κατεδαφίστηκε το άλλο τζαμί του παζαριού της Κόνιτσας, που είχε χτιστεί στα 1500 από τον Βαγιαζήτ τον Β', το γνωστό Μπεκτασή σουλτάνο, το λεγόμενο Τζαμί του Χουσεϊν Σιαχ. Στα μέσα, εξάλλου, του 19^{ου} αιώνα στην Πάνω και Κάτω Κόνιτσα υπήρχαν 300 σπίτια Μουσουλμανικά και 219 Χριστιανικά.

Στην Πάνω Κόνιτσα βρίσκεται, επίσης, το φρουριακό συγκρότημα που ανήκε στην οικογένεια της Χάμκως, μητέρας του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Πρόκειται για ένα από τα πιο χαρακτηριστικά πυργόσπιτα («κούλιες») της Κόνιτσας. Κτίστηκε, πιθανότατα, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αλλά δέχτηκε επισκευές και προσθήκες και τον 19^ο αιώνα. Την παρουσία των μουσουλμάνων μπέηδων σηματοδοτούν τα σωζόμενα, μέχρι σήμερα αρχοντικά όπως αυτό του Χουσεϊν Σίσκο, ενώ πολλά σώζονται ανακαινισμένα από τους νέους ιδιοκτήτες τους, όπως το σπίτι του Γάκη μπέη Φράσερη. Σ' ό,τι αφορά, επίσης, στην τοπογραφία της μουσουλμανικής παρουσίας στην Κόνιτσα, πρέπει να προσθέσουμε την ύπαρξη μπεκτασήδικων τεκέδων, με πιο σημαντικό αυτόν του Μπαμπά Χουσεϊν στην Κάτω Κόνιτσα. Κανένας τεκές, ωστόσο, δεν έχει διασωθεί²⁵.

Στο Καρναβάλι, ο Χότζας κυριαρχούσε στις βίζιτες-αγερμούς από σπίτι σε σπίτι, όσο και την Τυρινή εβδομάδα, το Σάββατο, αλλά και στη Μασκαράτα της Κυριακής. Η παρουσία του ήταν η ανάμνηση του ιστορικού παρελθόντος, πέρα από την ευκολία της μεταμφίεσης.

«(...)– Τι ντυνόσαστε πιο πολύ, Βασίλη, όταν ήσουν παιδί;

– Ο Χότζας ήταν βασικός. Ήταν μια στολή εύκολ' που ντυνόμασταν όταν ήμασταν παιδιά και πηγαίναμαν από σπίτι' σε σπίτι'. Ήταν εύκολη στολή, γιατί παίρναμαν ένα χαρτόν' το γύρναγαν κι έβαζαν ένα μισοφέγγαρο απάν'. Ούτι από πάνω δεν ήταν καλυμμένο. Σα φουγάρο ήταν! Και ένα άσπρο σεντόν' κι άιντι. Αυτά, την εβδομάδα πριν την Τυρινή. Αλλά και

25. Γ. Λυμπερόπουλος, *Κόνιτσα. Ιστορία και πολιτισμός*, σελ. 31, 34, 99-103, Αν. Ευθυμίου, *Σελίδες από την ιστορία της Κόνιτσας*, σελ. 162, Β. Νιτσιάκος, «Η πολιτισμική γεωγραφία», Β. Νιτσιάκος, (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της – Πολιτισμού Ανατομής*, σελ. 171-172.

μετά. Και το Σάββατο και την Κυριακή... ο Χότζας μπροστά! (...)²⁶.

Άμεσα συνδεδεμένος με την επιτέλεση των αποκριάτικων εθίμων είναι ο δημόσιος χώρος της Κόνιτσας. «Το καρναβάλι επιβάλλει την πλήρη κατοχή του δημοσίου χώρου, μεταναστεύει σε κάθε γωνιά του, κυριεύει δρόμους και πλα-

τείες»²⁷. Η αγορά – πλατεία, τα καφενεία, οι δρόμοι, τις μέρες του κονιτσιώτικου Καρναβαλιού αποκτούν μια άλλη διάσταση. Είναι το πεδίο όπου συγκροτούνται, μεταδίδονται και εμπεδώνονται κοινωνικές σχέσεις και αξίες. Ο

τόπος της κοινωνικής δράσης (σε συνδυασμό με το χρόνο) συνιστά ένα από τα συμφραζόμενα συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας. Ο δημόσιος αυτός χώρος είναι η «αρένα» στην οποία οι άνθρωποι αποκτούν την εμπειρία της κοινωνικής ζωής, έξω από τα όρια του σπιτιού τους. Είναι ο χώρος όπου κανείς μαθαίνει το πώς να είναι μέρος της κοινωνίας. Είναι τρόπος ενσωμάτωσης του ατόμου στο σύνολο. Γιατί το Καρναβάλι είναι η γιορτή όλων.

Η πλατεία της πόλης και των χωριών αποτέλεσε, ως ανθρωπογενής-δομημένος χώρος, καθοριστικό «σημείο» των αποκριάτικων δρώμενων. Ήταν το «πεδίο υποδοχής» της κοσμοθεωρίας των κατοίκων σε συνάφεια με τις κοινωνικές, οικονομικές και θρησκευτικές δομές²⁸. Η πλατεία-αγορά είναι ο πιο ευδιάκριτος δημόσιος χώρος, αλλά και ο κατεξοχήν τόπος των κοινοτήτων, που δημιουργούσε ένα πλέγμα ανθρώπων (μικρο-κοινωνίες), πρακτικών και χρήσεων του χώρου που συνυπάρχουν μέχρι σήμερα. Συμπυκνώνει όλη την υλική και πνευματική υπόσταση της κοινότητας, καθώς εκεί λαμβάνουν χώρα οι συλλογικές κοινωνικές εκδηλώσεις. Εκεί

26. Βασίλειος Βαγενάς (του Δημητρίου), σε συζήτηση στην Κόνιτσα, στις 22-10-'21.

27. Στ. Σταυρίδης, «Από την θεατρικότητα της κυριαρχίας στο αντιθέατρο των πληβείων», *Ουτοπία* 43, Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2001, σελ. 130.

28. Β. Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, ό. π., σελ. 17. Για το χώρο ως «κοινωνικό παράγωγο» βλ. του ιδίου, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003.

υπάρχουν τα καφενεία, χώροι συναναστροφών και πολιτικών ζυμώσεων²⁹. Το Καρναβάλι, ως τελετουργία ή ως θέαμα - παράσταση, στην πλατεία της πόλης ή του χωριού καλλιεργούσε αυτή την αίσθηση του ανήκειν σε κάτι κοινό. Το καρναβαλικό πλήθος στην αγορά και τους δρόμους δεν είναι όχλος. Είναι ένα σύνολο, οργανωμένο με τον δικό του τρόπο. Οι τελετουργίες, ειδικά, κατέχουν πρωταρχικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο η κοινότητα διαχειριζόταν, επικύρωνε και ισχυροποιούσε τα σύνορά της³⁰.

Η αγορά της Κόνιτσας είναι το κεντρικό σημείο, που οριοθετείται από τη μεγάλη πλατεία. Είναι ο χώρος όπου γίνονται όλες οι εμπορικές συναλλαγές και ταυτόχρονα ο χώρος συνάντησης και διασκέδασης για τους κατοίκους και τους επισκέπτες της πόλης. Η αγορά-πλατεία είναι το κατάλληλο σημείο για την τελετουργία. Κατά τη διάρκεια της γιορτής, παύει να είναι ο χώρος των απρόσωπων αποφάσεων. Γίνεται σημείο συνάντησης όλων ανεξαιρέτως των Κονιτσιωτών. Εδώ στην πλατεία-αγορά, την Τυρινή Κυριακή, κόσμος πολύς από την Κόνιτσα και τα χωριά, ακόμα κι από τα Γιάννενα, θα χαρούν και θα γλεντήσουν με την παρέλαση των αρμάτων:

«(...) Έρχονταν κι από τα χωριά. Έρχονταν ακόμα κι απ' τα Γιάννενα. Στα Γιάννενα δεν γίνονταν έτσ' παρέλασ'. Δεν είχαν παρέλασ' σαν κι εμάς. Μόνο φωτιές. Τζιαμάλις. Εδώ ήταν οργανωμένο Καρναβάλ', με παρέλασ'. Όμως εμείς χαρτοπόλεμο...σοκολατοπόλεμο, όπως στα Γιάννενα, δεν είχαμαν. Το '60 πάντως δεν είχαν χαρτοπόλεμο. Αργότερα είχαμαν σαρπατίνα και χαρτοπόλεμο, όταν ήμουν εγώ παιδί. Μπορεί να ήταν ακριβό και δεν το αγόραζαν παλιότερα. Το '70 είχαμαν (...)»³¹.

Το καρναβαλικό πλήθος σ' αυτή την αγορά - πλατεία και στους δρόμους γίνεται μια ομάδα έξω και ενάντια από όλες τις υπάρχουσες μορφές καταναγκαστικής οργάνωσης. Το Καρναβάλι είναι η γιορτή του δρόμου, της πλατείας, του κέντρου της πόλης που αποτελεί το χωροταξικό σύμπαν των δρώμενων.

Στην πλατεία – αγορά οι Κονιτσιώτες συν-υπάρχουν στο Καρναβάλι, στα γλέντια, στις γιορτές, στο Παζαρόπουλο, το οποίο αποτελούσε σημαντικό οικονομικό αλλά και κοινωνικό γεγονός. Αντιλαμβανόμενοι τις περιγραφές

29. Μ. Αράπογλου, «Ζαγόρι 1750 – 1950, Κοινωνικές και Οικονομικές Δομές», *Ήπειρος: Κοινωνία – Οικονομία, 15^{ος} – 20^{ος} αι., Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, Γιάννενα 1987, σελ. 205-209.

30. A. P. Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, σελ. 51-69 (όπου ο συγγραφέας με διάφορα παραδείγματα διερευνά την πολυδιάστατη σχέση τελετουργίας και κοινότητας).

31. Βασίλης Βαγενάς (του Δημητρίου), σε συζήτηση στην Κόνιτσα, στις 10-9-'21.

του Γ. Λυμπερόπουλου ως δείγματα μνήμης και δυνατής γραπτής περιγραφής, παραθέτουμε την εξής αναφορά του σχετικά με το Παζαρόπουλο:

«Εσφιγγε η άρθρωση της ράθυμης ζωής και συγκλονιζόταν ο ρυθμός της συνήθειας, αρχές του Οκτώβρη, ως ο συναισθηματισμός μας πύκνωνε και το πυροτέχνημα των εντυπώσεων, από το μαγικό θέαμα του Παζαρόπουλου, άναβε...»

Χρώματα και φωνές...ένα χάος αποκαλυπτικό της ρωμαίικης ιδιοσυγκρασίας... Κόσμος παρδαλός που διαρκούσε δέκα μέρες...

Θυμάμαι κάτι λοταρίες φορτωμένες φίσκα, πολύχρωμες ασημαντότητες, φτηνούς καθρέφτες, τσακμάκια του φυτιλιού, πίτες της δεκάρας, σουγιάδες κολοκοτρωναίους, τσατσάρες... που στήνονταν στη σειρά κάτω από τα γέρικα πλατάνια του Παζαριού. Και τους κάτιοχνους και καταλιγδωμένους λοταριτζήδες, που διαλαλούσαν εναγώνια με τη βραχνιασμένη και ένρινη φωνή τους – Πάει η λάμπα, πάει η γιάλα, πάει κι ο μασταπάς...

Από λοταρία σε λοταρία, ανάμεσα, πάνω σε κάτι σαπουνοκασέλλες, απλώνονταν οι σκάφες με το γκέκικο χαλβά... Αβροσία γευστική, που κόλλαγε στον ουρανίσκο μας κι ήταν ένα είδος τσίχλας της εποχής... Ο μάστορας-χαλβατζής, με βρώμικη ποδιά στη μέση, κοπανούσε κι έκοβε τη μισοπολιτοποιημένη μάζα το χαλβά, μ' ένα σκεπάρνι βουτηγμένο ως την κορφή από τα περιχύμματά του, φωνάζοντας: «Όποιος τρώει, ξανατρώει...»

Ένας κόσμος, λοιπόν, μαγικός, «παρδαλός», χαρούμενος, ανάμεσα από μαγαζιά ανάκατα: εργαστήρια, χάνια, εμπορικά, μπακάλικά, σαράφικα. Εδώ έσμιγαν έμποροι-τραπεζίτες, γουναράδες, τσαρουχάδες, φουρνάρηδες, ρολογάδες, μπαρμπέρηδες, καποτάδες, φραγκοράφτες, μαστόροι, σαμαράδες, γύφτοι, σιδεράδες, τσομπαναραίοι, γελαδάρηδες. Όλοι μαζί αλλά και ιεραρχικά στημένοι. Στην κορφή οι γουναράδες και έμποροι και σε απόσταση οι υπόλοιποι. Στον πάτο, οι γύφτοι και οι σιδεράδες και με τον πολύ κόσμο, πιο πέρα οι καλλιεργητές της γης, οι μεροκαματιάρηδες, αυτοί που κουβαλούσαν ξύλα για το χειμώνα και οι τσομπαναραίοι. Εδώ έσμιγαν χριστιανοί, Οθωμανοί της Κάτω Κόνιτσας και λίγοι τσιγκούνηδες Εβραίοι³². Εδώ έσμιγε και η Πάνω με την Κάτω Κόνιτσα, μέσα από τη «γλώσσα» του Καρναβαλιού, που είναι η «γλώσσα» της αγοράς. Μια γλώσσα καταχρηστική, ελεύθερη.

Όμως, η αγορά είναι ο κυρίαρχος, σχεδόν, «τόπος», ζωής και έκφρασης των αντρών. Ο δημόσιος αυτός εορτασμός με την έντονη ισχύ του αντιθετικού σχήματος δημόσιου-ιδιωτικού, κατοχυρώνει την αντρική κυριαρχία, εφόσον παραγωγοί και καταναλωτές του παλιού Καρναβαλιού ήταν, κυρί-

32. Γ. Λυμπερόπουλος, *Παζαριού Ανατομή*, σελ. 137-138.

ως, οι άντρες, με το είδωλο και την αθέατη παρουσία των γυναικών³³.

«Εκείνα τα χρόνια δε συμμετέχαμαν ιμεις οι γυναίκες πουλύ σε τέτοια πράγματα... Ιγώ δε γιν'κα καρναβάλ' πουτές... τι να σ' πω... αυτή είναι η αλήθεια. Δεν πηγαίναμαν οι γυναίκες για Καρναβάλια. Δεν ντυνόμασαν...», είπε η αφηγήτριά μας Χρυσούλα Αλεξίου.

Στο Καρναβάλι της αγοράς είναι ο χώρος όπου απελευθερωνόταν ο αντρικός λόγος. Οι καρνάβαλοι ήταν αποκλειστικά άντρες. Στόχος της σάτιρας τους ήταν, κατά κύριο λόγο, οι γυναίκες, νέες, γριές, παντρεμένες, ανύπαντρες, πεθερές:

«Ου Κύρκους ήταν αστείους, ντύνονταν γουμάρ ή αρκουδιάρ'ς κι αυτός ήταν π' χόρευε το "πώς στομπίζουν του πιπέρ'»,. Κι ήταν κόσμους γύρου-γύρου. Πείραζι πουλύ και τ'ς γυναίκις αυτός... Τ'ς νύφ'ς τ'ς έκαναν και πειράγματα...(...)»³⁴.

Στην Κόνιτσα, ο χώρος της πλατείας, όταν ήταν ζωσμένος από τα «παραδοσιακά» καφενεία/μαγαζιά, ήταν, σχεδόν, απρόσιτος για τις γυναίκες. Αυτές ήταν αποκλεισμένες από την αγορά. *«Η κοινωνία μέθεξης που δημιουργεί η κατανάλωση αλκοόλ μετατρέπεται σε καρναβαλική communitas. Το μεθύσι με τη βοήθεια του αλκοόλ είναι κι αυτό μια είσοδος στον "αντεστραμμένο" κόσμο, τον κόσμο της αντιστροφής και της αντιεραρχίας, της αντιδομής, καθώς δημιουργεί μια κοινωνία μέθεξης, όπου οι σχέσεις που αναπτύσσονται είναι διαφορετικές, αντίθετες με αυτές που κυριαρχούν στην καθημερινότητα»³⁵.*

Όμως, ήδη από τη δεκαετία του '50, αλλά κυρίως από το 1980 και στη συνέχεια, όπως φαίνεται μέσα από το φωτογραφικό υλικό και τη θεματολογία του Καρνάβαλου της μεγάλης Αποκριάς, διαπιστώνουμε τη συμμετοχή και των γυναικών. Φαίνεται πως ο απόηχος των μεγάλων κοινωνικών αλλαγών και διεκδικήσεων που χαρακτηρίζουν την Ευρώπη κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ανατρέπουν το αντροκρατούμενο Καρναβάλι, όπως και όλο το μυθο-τελετουργικό σύστημα το οποίο στο σύνολό του κυριαρχείται από αρσενικές αξίες.

«(...)– Τα κορίτσια ντύνονταν, Βασίλη;

– Ναι, ντύνονταν! Εμένα όταν ήρθι η γυναίκα μ' εδώ πέρα και τ'ς είχι αρέσ' και κάθε τόσο μαζεύονταν η αδερφή μ', η γυναίκα μ', αποκάτω... η

33. Κ. Μπάδα, «Προς μια αποκρυπτογράφηση της φυσιογνωμίας των λαϊκών δρώμενων: Απόκριες στα Γιάννενα», σελ. 203.

34. Χρυσούλα Αλεξίου, σε συζήτηση στην Πάνω Κόνιτσα, στις 21-9-'19.

35. Ρ. Ζερβού, «Το αρχετυπικό δρώμενο της γέννας, του γάμου και της κηδείας στο αγιασώτικο καρναβάλι», *Διαβατήρια ευετηρικά δρώμενα. Παλιές μορφές - Σύγχρονοι προβληματισμοί - Νέες ερμηνείες*, σελ. (131-147)143.

*Δανάη, του Τάκη του Βλάχου η αδερφή, η γυναίκα του Τάκη του Βλάχου και κάθε βράδ' τ'ς Αποκριες ντούρου... ντούρου... έφερναν γύρα... Αυτά μετά το '79 (...)*³⁶.

Η Μασκαράτα γίνεται αφορμή να διεκδικήσουν και οι γυναίκες ένα κομμάτι του δημόσιου χώρου, ακόμα και της αγοράς, του πιο ευδιάκριτου δημόσιου χώρου. Οι μέρες της Αποκριάς ήταν και μέρες απελευθέρωσης και για τα δύο φύλα. Το σώμα που εκτίθεται στο Καρναβάλι «καλεί» το άλλο, το συμπλήρωμά του,

αρσενικό ή θηλυκό. Γιατί η σεξουαλική ελευθεριότητα ήταν πάντα συνώνυμο της γιορτής αυτής και οι άνθρωποι υπερβαίνουν με ευκολία τα όρια και τις κοινωνικές συμβάσεις ακόμα και της πιο συντηρητικής κοινωνίας. Η καρναβαλική μέθεξη

δεν μπορούσε να μην ανατρέψει, έστω και προσωρινά, τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας. Ένας ρόλος που περιόριζε τη γυναικεία συμβολή στα διατροφικά αποκριάτικα δρώμενα. Στο «βασίλειο» του ιδιωτικού χώρου και τις συμβολικές/τελεστικές πράξεις της παρασκευής ή και προσφοράς των τελετουργικών τροφών της Αποκριάς. Εν τέλει, στη διασφάλιση των καλών οίωνων για την τύχη της οικογένειας, σ' αυτή τη μεταβατική και κρίσιμη «ώρα» του Ιερού περάσματος, της «οριακότητας».

Τα καφενεία - μαγαζιά ήταν, πάντως, ο βασικός χώρος επιτέλεσης της παρωδίας του γάμου, το Τυρινό Σάββατο. Εδώ είναι ο ζωτικός χώρος, το δεύτερο «σπίτι» των ανδρών, όπου παίρνει μορφή η καρναβαλική κοινωνία μέθεξης. Η ιερότητα του χώρου της αγοράς συνίσταται ακριβώς στο βέβηλο χαρακτήρα της γλώσσας του καφενείου και του Καρναβαλιού. Στη γλώσσα αυτή που εκφράζει το ανόσιο δίπλα από την εκκλησία της πόλης. Γιατί, μαζί με τα καφενεία, κεντρική θέση στο κέντρο της κωμόπολης, αλλά και στο

³⁶. Βασίλης Βαγενάς (του Δημητρίου), σε συζήτηση στην Κόνιτσα, στις 22-10-'21.

επίκεντρο της ζωής των κονιτσιωτών, έχει και η εκκλησία.

Ο καρναβαλικός χρόνος όπου η αγορά καθαγιάζεται είναι, όταν το καφενείο, η αντροπαρέα, οι μασκαρεμένοι βγάζουν το λόγο τους και τον εκθέτουν στην υπόλοιπη κοινότητα. Πρόκειται για τον καρναβαλικό Ιερό

χωροχρόνο. Καθαγίαση και “κοσμοποίηση” είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένες και το βίωμα του Ιερού χώρου αποτελεί πρωταρχική θρησκευτική εμπειρία³⁷. Το έθιμο είναι το συμβολικό διά-μεσο που αναιρεί την ανομοιογένεια του χώρου και γίνεται έτσι ρυθμιστής του ιερού/ανίερου (βέβηλου ή κοσμικού). Η αίσθηση του θρησκευτικού βιώματος της ζωής ενισχύεται μέσω της συλλογικής συμβολικής σκέψης, λόγου και δράσης που αποτελεί έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας μ’ έναν άρατο κόσμο, καθώς διαμεσολαβεί ανάμεσα σ’ αυτόν και τον επίγειο. Το Ιερό σχετίζεται με την εμπειρία που απορρέει από τη συνάντηση όχι μόνο του πιστού αλλά και του χώρου με το θείο³⁸.

Σε συζήτηση σχετική με το Καρναβάλι στην Κόνιτσα, ο Λάκης Βαγενάς μάς είπε:

«– Το Σάββατο, Λάκη, συμμετείχες;

– *Ναι πήγαινα κι εγώ. Νύφη θυμάμαι ήταν ο Τσιαλιαμάνης ο Λάμπρος*

37. Α. - Φ. Λαγόπουλος, *Ο ουρανός πάνω στη γη. Τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ. 165.

38. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος αναφέρει ότι η ιερότητα που εντοπίζεται στους συμβολισμούς και τα τελετουργικά όλων, σχεδόν, των θρησκειών, απαντάται, κυρίως, σ’ εκείνες των πρωτόγονων πολιτισμών. Μάλιστα, περιορίζει τον όρο και το συμβολισμό της έννοιας του Ιερού, κυρίως, στα δέντρα, τους λίθους και τα όρη, όλα χαρακτηριστικά, κυρίως, των απαρχών της θρησκείας (βλ. Αναστάσιος (Γιαννουλάτος), Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού - Συλλογή θρησκευτολογικών μελετημάτων*, Ακρίτας, Αθήνα 2006, σελ. 35).

ή ο Κώστας ο Μπούρας. Τον έβαφαν με κοκκινάδια. Το σημαντικό ήταν που υπήρχε λαός τότε! Μην κοιτάς τώρα που βγαίνεις και δεν υπάρχει κόσμος. Φαίνεται και στα βίντεο. Δεν έπεφτε καρφίτσα! Θυμάμαι και το γλέντι που κάναμε όλοι μαζί στην αγορά, στα μαγαζιά, αλλά και το γλέντι στα Πλατανάκια, στο Δέντρο...είμαι του γλεντιού. Χορεύω. Γινόταν χαμός τότε.

– Μου κάνει εντύπωση αυτό που λες...γιατί στην Κόνιτσα ο Δεσπότης σας, νομίζω, δεν ήταν σύμφωνος με τα αποκριάτικα αυτά έθιμα.

– Δεν τα ήθελε. είναι αλήθεια. Αλλά δεν καταλαβαίναμαν τίποτα όλοι εμείς που τα οργανώναμαν. Κι ο κόσμος συμμετείχε πολύ. Φαίνεται κι από τις φωτογραφίες κι από τα βίντεο στα πιο νεότερα χρόνια, δηλαδή από τη δεκαετία του '80 και μετά. Θα τα δεις και θα καταλάβεις. Κόσμος ...λαός ... σου λέω! Θα πάθεις πλάκα! Βέβαια, εκεί στη μονή Στομίου, εκεί έβαζε ανθρώπους για να κάνουν φασαρία για να μη γίνεται το γλέντι με κλαρίνα, μετά την εκκλησία. Όχι τις Απόκριες... εννοώ στη γιορτή στο Μοναστήρι. Εκεί μπορούσε...»³⁹.

Οι άνθρωποι όχι μόνο θυμούνται και ανασυνθέτουν το παρελθόν, ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας, αλλά και ξεχνούν. Εξίσου σημαντικά είναι και τα δύο. Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας, λοιπόν, είναι ο χρόνος της μνήμης⁴⁰. Και «μνήμη είναι πρώτα απ' όλα παρόν και ύστερα παρελθόν»⁴¹. Σ' αυτή τη μνήμη των ανθρώπων και τη βιωμένη συμπεριφορά που αντιστέκονται αυθόρμητα και έχουν μια μακρά διάρκεια στηρίζεται η ενότητα της πολιτισμικής περιοχής, δεδομένου ότι στον ίδιο χώρο υπάρχουν πολιτισμικά στοιχεία και ένας τρόπος ζωής που επιβιώνει καθώς μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Σ' αυτή τη μνήμη δύο είναι οι βασικές παράμετροι/ συνιστώσες: ο τόπος και ο χρόνος.

Σήμερα ο χώρος άλλαξε. Η πόλη της Κόνιτσας αποτελεί ένα κέντρο παροχής υπηρεσιών παρά μια αγροτική κωμόπολη. Η αγορά της Κόνιτσας συνεχίζει να είναι το επίκεντρο της οικονομικής της λειτουργίας, καθώς τις τελευταίες δεκαετίες η τουριστική κίνηση τείνει να γίνει η αιχμή του δόρατος της οικονομικής της ανάπτυξης⁴². Στην πλατεία, τα «παραδοσιακά» καφενεία έπαψαν να υπάρχουν ως κλειστοί δημόσιοι χώροι που συνέβαλαν

39. Βασίλης (Λάκης) Βαγενάς, σε συζήτηση στην Κόνιτσα, στις 10-9-'21.

40. Α. Κυριακίδου Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Πορεία, Αθήνα 1993, σελ. 258.

41. Α. Κυριακίδου Νέστορος, ό. π. , σελ. 22.

42. Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Η Κόνιτσα και τα χωριά της – Πολιτισμού Ανατομής*, σελ. 28.

στη δημιουργία και αναπαραγωγή της λαϊκής κουλτούρας. Οι καφετέριες έσπασαν τις διαχωριστικές γραμμές και στα αποκριάτικα έθιμα συμμετέχουν όλοι, ανεξαρτήτως φύλου. Οι γυναίκες διεκδικούν ισότιμα μερίδιο στην οργάνωση και τέλεση των αποκριάτικων εθίμων. Η καφετέρια αντικατέστησε το καφενείο και στο πέρασμα από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα - μέσα σ' αυτό το χώρο της νεωτερικότητας - η νεολαία, το νέο ιστορικό υποκείμενο, «πλάθει» τον πολιτισμό του Καρναβαλιού με σύγχρονους όρους.

Όμως, η καρναβαλική κοινωνία μέθεξης δεν έχει πλέον την αύρα του αδιαίρετου σώματος της «παραδοσιακής» κοινότητας. Η όλη οργάνωση και παρουσίαση των αποκριάτικων εθίμων, από τις δεκαετίες του '50, '60 και μετά, αποτελούν ένα πεδίο οριακό, μεταίχμιακό από άποψη μορφής, νοή-

ματος, χώρου και χρόνου. Ωστόσο, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον οι τρόποι με τους οποίους οι Κονιτσιώτες, από αυτή την εποχή και στη συνέχεια, εξακολουθούν να επικοινωνούν, να διαχειρίζονται και να μεταλλάσσουν τα πολιτισμικά δεδομένα του τόπου τους.

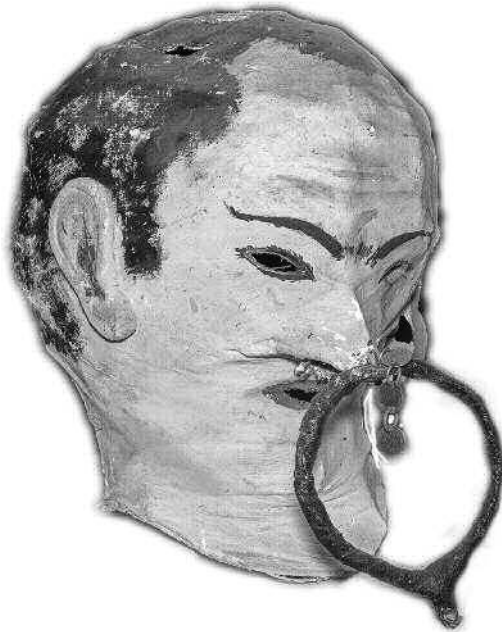
Και το Καρναβάλι αποτελούσε μέχρι και τα νεότερα χρόνια το γεγονός της χρονιάς. Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχουν τα λόγια των ίδιων των παλιών καρναβαλιστών, όπως του Βασίλη Βαγενά:

«(...) Ο κόσμος όμως ήθιλι γλέντ'. Τ' άρεζε το Καρναβάλ'. Έρχονταν κι από τα χωριά. Έρχονταν ακόμα κι απ' τα Γιάννενα (...). Ο μπαρμπα-

Γιάνν'ς από το πρωί μέχρι το βράδ' έραβι... Οι γυναίκες το ίδιο. Όχι... κλωστές... όχι διαβόλους... υφάσματα... Ποιος θα τ' αγόραζε τα υφάσματα; Αλλά τότε δεν υπήρχαν και ψεύτ'κα υφάσματα. Κινέζ'κα κι τέτοια δεν υπήρχαν. Βάζαμαν κι εμείς κάποια λιφτά. Ο πατέρας μ', ο Λάμπρος... ο ένας... ο άλλος... Αυτοί που 'χαν τ'ν όρεξ'. Δεν υπολόγιζαν τον κόπο καθόλου.

Άκου να σ' πω τώρα. Ήμασταν εγώ κι ο πατέρας μ' στο Ιράν, στο Ισπαχάν, στα σύνορα εκεί με το Ιράκ. Κι είχαμι μπει σε μια αγορά, σαν πανηγύρ'. Ήταν ο Σάχης τότε, η Σοράγια... και σουπαμούπες... Δεν μπορούσες να κυκλοφορήσεις τότε. Πήγαμε, λοιπόν, σε μια αγορά η οποία πρέπει να ήταν παλιά. Κι αυτή η παλιά αγορά είχε απ' αυτά τα υφάσματα τα περίεργα που έχουν κάτ' πολύχρωμα σχέδια σαν κουκουνάρια γυρισμένα, με πολλές χρυσές κλωστές μέσα και πολύ φανταχτερά (...).

Ο Τάκης ο Βαγενάς δεν ξέρω πόσα τέτοια υφάσματα είχε αγοράσ' μόνο και μόνο για το Καρναβάλ'. Το φαντάζεσαι! Αγόραζι υφάσματα στο Ιράν για να κάνουν το Καρναβάλ' στ'ν Κόνιτσα! Αυτό έκανι ο πατέρας μ' ο Τάκης ο Βαγενάς! ⁴³.

43. Βασίλης Βαγενάς (του Δημητρίου), σε συζήτηση στην Κόνιτσα, στις 10-9-'21.

Το προχριστιανικό υπόστρωμα του Καρναβαλιού

«(...) ούτε οικέτην ούτε μισθωτόν εΐργειν της απολαύσεως του οίνου θεμιτόν ην (...)»
 Ησιόδου, Έργα και Ημέραι, στίχ. 368.

Σύμφωνα με την εκκλησιαστική ορολογία, οι *Απόκριες* είναι μια γιορτή τριών εβδομάδων, ενδιάμεσα στο Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων και τη Σαρακοστή. Είναι το διάστημα του «Τριωδίου»⁴⁴, κατά το οποίο οι τρεις Κυριακές του έχουν, σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές αντιλήψεις, τον δικό τους ρόλο στην προετοιμασία της Σαρακοστής, στους πνευματικούς και σωματικούς αγώνες που απαιτεί από τους πιστούς. Η πρώτη, του «Τελώνου και Φαρισαίου», επιδιώκει να εμπνεύσει την ταπείνωση. Η δεύτερη, του «Ασώτου», τη μετάνοια και τη συγχώρεση, όταν η μετάνοια είναι ειλικρινής. Η τρίτη Κυριακή της «Δευτέρας Παρουσίας» αναφέρεται στη μέλλουσα κρίση, κατά τα έργα του καθενός.

Από λαογραφικής πλευράς, η πρώτη εβδομάδα των Απόκρεω λέγεται και *Αμολυτή ή Απολυτή*, επειδή τότε απολύονται οι ψυχές των πεθαμένων και βγαίνουν στον απάνω κόσμο. Η δεύτερη εβδομάδα λέγεται *Κρεατινή ή Ολιγόκριγια*, επειδή τότε δεν «κρατούν» Τετάρτη και Παρασκευή -λέγεται και Αρτσιβούρτσι-, γιατί, όπως οι Αρμένιοι, τρώνε ό,τι να 'ναι. Τέλος η τρίτη εβδομάδα λέγεται *Τυρινή και Μακαρονού*, επειδή τότε τρώνε τυρί και μακαρόνια⁴⁵.

44. «Τριώδιο» λέγεται το λειτουργικό βιβλίο που περιέχει υμνολογικό υλικό, κυρίως του Εσπερινού και του Όρθρου και χρησιμοποιείται μαζί με το Μηναίο και την Παρακλητική στις Ιερές Ακολουθίες της περιόδου από της Κυριακής του Τελώνου και Φαρισαίου μέχρι το Μεγάλο Σάββατο. Ονομάζεται «Τριώδιο», γιατί πολλοί από τους ύμνους που περιλαμβάνει, δεν περιέχουν 9 ή 8 ωδές, αλλά τρεις (Τριώδιο), στις οποίες συμπεριλαμβάνονται σταθερά η 8η καθώς και η 9η ωδή και διαδοχικά μία από τις πέντε πρώτες. Η περίοδος του Τριωδίου, σύμφωνα με το τυπικό της Εκκλησίας, έχει σκοπό να μας προετοιμάσει με νηστεία, προσευχή και μετάνοια, για να υποδεχθούμε τα Άγια Πάθη του Κυρίου. Το Τριώδιο «είναι αποτέλεσμα μιας μακράς εξελίξεως, γενομένης απ' αυτής της αποστολικής εποχής μέχρι του τέλους των βυζαντινών χρόνων» (βλ. Ε. Δ. Θεοδώρου, *Η μορφωτική αξία του ισχύοντος Τριωδίου - Συμβολή εις την πρακτικήν θεολογίαν*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήναι 1986, σελ. 19). Περισσότερα για το «Τριώδιο» βλ. ενδεικτικά: Κ. Μηλιαράς, «Ιστορική επισκόπησις του Τριωδίου. Το σχέδιον και ο καταρτισμός αυτού», *Νέα Σιών* 29(1934), Ι. Μ. Φουντούλης, «Τριώδιον και Τριώδια», *Λειτουργικά θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, Obancea, Dan Nicolae, *Η ανθρωπολογία του Τριωδίου*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.), 2013.

45. Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, σελ. 115-116.

Ετυμολογικά η λέξη «Απόκριες», ως εκκλησιαστική έννοια, αναφέρεται στην περίοδο του Τριωδίου, το λατρευτικό, δηλαδή, στάδιο προετοιμασίας με την αποχή από το κρέας. Η ίδια ακριβώς σημασία αποδόθηκε και στη λέξη «καρναβάλι» ή «καρνάβαλος», η οποία, όπως ανα-

φέρεται, προέρχεται από τις λατινικές «carne» και «levare», δηλαδή άρση κρέατος, αποχή από το κρέας⁴⁶.

Ωστόσο, η Αποκριά/Καρναβάλι έχει χάσει την ετυμολογική αυτή έννοιά της και σημαίνει γενικότερα τη χρονική περίοδο των μεταμφιέσεων, του γλεντιού και των ελευθεριοτήτων, πριν από τη Σαρακοστή⁴⁷. Είναι μια περίοδος, δηλαδή, που χαρακτηρίζεται από την άρση των απαγορεύσεων –διατροφικών ή συμπεριφοράς– και την ευωχία του φαγητού.

Ο λαογράφος Δημήτρης Λουκάτος αναφέρει πως «ο εορτασμός του Καρναβαλιού είναι προέκταση των εορτών της Πρωτοχρονιάς, όπως τις γιόρταζαν οι Ρωμαίοι και οι Βυζαντινοί. Η εκκλησία τις ονόμασε «Απόκρεω», επιτρέποντας τις ελευθεριότητες που θα τις ακολουθήσει η εγκράτεια της Σαρακοστής. Ισοροπήθηκε η γιορτή αυτή ανάμεσα στην Πρωτοχρονιά του Ιανουαρίου και την παλαιότερη του Μαρτίου»⁴⁸. Η Εκκλησία, δηλαδή, σε μια προσπάθεια να περιορίσει τα Καρναβάλια που διατηρούσαν μνήμες του αρχαίου ελληνικού ή ειδωλολατρικού παρελθόντος, μετέφερε τον εορτασμό τους στην Αποκριά, πριν τη νηστεία της Σαρακοστής, αποδίδοντάς τους ένα χριστιανικό περιε-

Βλ. επίσης Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Ευάγγ. Καραμανές, «Οι νηστίσιμες τροφές στην Ελληνική παραδοσιακή διατροφή», *Αρχαιολογία και τέχνες*, τ. 116, Αθήνα 2010, σελ. (19-27)22-23, Δ. Σ. Λουκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, σελ. 136.

46. Για σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Γ. Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης*, σελ. 428, σημ. 1.

47. Δ. Σ. Λουκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, σελ. 137.

48. Δ. Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, σελ. 262.

χόμενο. Έτσι, λοιπόν, ταυτίστηκε η Αποκριά με το Καρναβάλι. Όπως φαίνεται, όμως, αυτές οι αλλαγές δεν έγιναν παντού με τον ίδιο αποτελεσματικό τρόπο. Στην αγροτική Αποκριά οι αλλαγές ήταν, μάλλον, ελάχιστες, ενώ περισσότερες και πιο ριζικές φαίνονται αυτές που έγιναν σε Καρναβάλια των αστικών κέντρων, όπου η εκκλησία είχε και περισσότερη εξουσία κατά την τουρκοκρατία.

Την ίδια εποχή, που σήμερα γιορτάζονται οι Αποκριές, στην Αττική της αρχαιότητας τελούνταν μια από τις τέσσερις γιορτές⁴⁹ των Διονυσίων⁵⁰, τα Ανθεστήρια⁵¹. Γιορτές που θεωρούνται συνέχεια των προϊστορικών τελε-

49. Οι άλλες τρεις ήταν τα *Κατ' αγρούς Διονύσια*, τα *Λήνια* και τα *εν άστει Διονύσια*. Βλ. αναλυτικά γι' αυτά: M. P. Nilsson, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας*, στο κεφ. 8: «Η θρησκεία των μορφωμένων τάξεων και η θρησκεία των χωρικών», W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία - Αρχαϊκή και κλασική εποχή*, σελ. 114, 186, 215, 241, 344, 345, 451, 469, 488-495, 523, 525, 553, 573, 586, 590, H. Jeanmaire, *Διόνυσος, Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*, (μτφρ. Άρτ. - Λ. Μερτάνη, Πάτρα: Βιβλιοπωλείον Κλειώ, Αθήνα 1985, A. Pickard-Cambridge, J. Gould, M. D. Lewis, *Οι Δραματικές εορτές της Αθήνας*, (μτφρ. Μ. Υψηλάντη, Ηλ. Τσολακόπουλος, Αγ.- Αθ. Ευσταθίου), Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011, στα σχετικά κεφάλαια: I «Οι ελάσσονες εορτές» και II «Τα εν άστει Διονύσια».

50. Από τα σημαντικότερα και μακροβιότερα έθιμα που άνθισαν στην Ευρώπη και ειδικά στη Μεσόγειο κατά την αρχαιότητα ήταν τα Διονύσια, τα Κρόνια και τα Ανθεστήρια στην αρχαία Ελλάδα, με έντονο τον οργιαστικό, λατρευτικό και μυστηριακό χαρακτήρα, τα Σατουρνάλια, Λουπερκάλια και Βακχανάλια στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, καθώς και οι Ρωμαϊκές/Βυζαντινές Καλένδες.

51. Τελούνταν τον μήνα Ανθεστηριώνα (πήρε το όνομά του από αυτή τη γιορτή) και διαρκούσαν τρεις ημέρες (11, 12, και 13 του μηνός). Η πρώτη ημέρα της εορτής ονομαζόταν Πιθοίγια διότι τότε άνοιγαν τους πήθους με το νέο οίνο. Δείγματα οίνων μεταφέρονταν στο ιερό του «*εν Λίμναις*» Διονύσου για την τέλεση των αρχαιότερων Διονυσίων, κατά τη δεύτερη ημέρα της εορτής, τις Χόες. Αφού παρέδιδαν τα δείγματα των οίνων στο ιερό, για να αναμιχθούν με ύδωρ, προσέφεραν τον πρώτο «*κεκραμένο οίνο*», το πρώτο «κρασί», στον Διόνυσο, ο οποίος δίδαξε τους ανθρώπους τη σωστή «*κράσιν οίνου*». Κατόπιν, προσέφεραν σπονδές και άρχιζαν γενναία οινοποσία. Η δεύτερη μέρα των Ανθεστηριών, οι Χόες, ήταν η επισημότερη του τριημέρου. Ονομάσθηκε έτσι από το «χους» (οινοχόη) – μέτρο χωρητικότητας υγρών ίσο με 12 «*κοτύλες*» (κύπελα), δηλ. περίπου δύο λίτρα κρασί – με την οποία έπιναν τον οίνο. Εκτός από την οινοποσία τη μέρα των Χοών, γίνονταν και η ιδιαίτερη τελετή του *Ιερού Γάμου*. Κατά την τελετή αυτή, γινόταν είσοδος του θεού Διονύσου στην πόλη και ο γάμος του με τη σύζυγο του Άρχοντα-Βασιλιά, την Βασιλίνα. Η καταληκτική τρίτη ημέρα της εορτής ήταν οι *Χύτροι*. Αφιερωμένη αποκλειστικά στη μνήμη των νεκρών. Στο πλαίσιο αυτό, έβραζαν πανσπερμία (κόλλυβα) μέσα σε μεγάλες πήλινες χύτρες για προσφορά στον χθόνιο Ερμή εκ μέρους των νεκρών. Με την ανάκληση των ψυχών στον επά-

τών ευκαρπίας. Πολλοί Έλληνες ερευνητές θα αναζητήσουν τις ρίζες των σημερινών εθίμων στις τελετές αυτές, όπως η Κατερίνα Κακούρη στη διδακτορική της διατριβή⁵².

Το Καρναβάλι, κατά μια άλλη ετυμολογική εκδοχή συνδέεται με το «*carrum navalis*», το ναυτικό δηλαδή κάρο-άμαξα που έφερνε πανηγυρικά, από τα έγκατα της γης, το θεό Διόνυσο στους ανθρώπους. Σε συνάφεια με αυτό, ο θεός αυτός της εαρινής ανανέωσης σχετίζεται με το νερό και τις υποχθόνιες δυνάμεις που φανερώνουν την διπλή φύση τους, το θάνατο και τη γονιμότητα, δηλαδή την αναγέννηση⁵³. Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά του Δημήτρη Σαλαμάγκα στο ενθουσιώδες αποκριατικό γλέντι που γινόταν στα Γιάννενα, στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα. Πρωτοστατούσε ένας χασάπης Τζάρας, ο οποίος νοίκιαζε ένα μεγάλο νησιώτικο καϊκι, δώδεκα Εβραίους χαμάληδες και ένα τακίμι όργανα. Επιβιβαζόταν στη βάρκα που την σήκωναν οι χαμάληδες και γλεντώντας, τραγουδώντας περιφερόταν σε όλη την πόλη μέχρις ότου έφτανε στα *Μνήματα*. Εκεί το αλαλάζον πλήθος με μασκαρεμένους και μουτζουρωμένους γιορταστές τον περικύκλωνε και έστηναν γλέντι με άφθονο κρασί, γιαννιώτικα τραγούδια και της κλεφτουριάς, μέχρι το βράδυ⁵⁴.

Σύμφωνα με άλλη ετυμολογική ερμηνεία, η γιορτή της Αποκριάς συνδέ-

νω κόσμο την ημέρα των Πιθιογίων, τα πνεύματα ιδιαίτερος τα κακά, οι Κή(α)ρες (ψυχές και φτερωτοί δαίμονες του θανάτου και της εκδίκησης) εισχωρούσαν παντού. Την ημέρα των Χοών γινόταν εκ μέρους της πολιτείας προσφορά με χυλό από διάφορα όσπρια, δημητριακά, μέλι και νερό, τα οποία έχυναν στο χάσμα της γης κοντά στον τάφο του Δευκαλίωνα (συντέλεσε στην αναγέννηση του ανθρώπινου γένους πετώντας πέτρες στη γη) υπέρ των ψυχών των θανόντων. Όταν βράδιαζε, φορώντας απειλητικές μάσκες, έδιωχναν τα κακά πνεύματα και τα φαντάσματα των ψυχών φωνάζοντάς τους: «*Θύραζε, Κή(α)ρες, ουκέτ' Ανθεστήρια*», δηλαδή να φύγουν από τις πόρτες, τελείωσαν πια τα Ανθεστήρια. Βλ. γι' αυτά: Jon D. Mikalson, *The sacred and civil calendar of the Athenian year*, Princeton U. P., 1975, H. W. Parke, *Festivals of the Athenians*, Thames and Hudson, London, 1986, Π. Λεκατσάς, *Διόνυσος*, Καστανιώτη, Αθήνα 1999, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Γ2, σελ. 254-256, W. Burkert, *Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασσική εποχή*, σελ. 488-495, H. Jeanmaire, *Διόνυσος- Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*.

52. Κ. Κακούρη, *Διονυσιακά - Εκ της σημερινής λαϊκής λατρείας των Θρακών*, Ιδεοθέατρον, Αθήνα 1999.

53. Κ. Κερένυϊ, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, σελ. 250, H. S. Versnel, *Triumphus*, σελ. 246.

54. Δ. Σαλαμάγκας, «Το Γιαννιώτικο στιχοπλάκι και οι παράγοντές του. Ζ' - Οι Αποκριές», σελ. 23-25.

εται είτε με την ανθοφορία της άνοιξης⁵⁵ είτε με την ανάκληση των νεκρών (*αναθέσσασθαι*: ανακομίζειν/ανακαλείν), που είναι και η κυρίαρχη πράξη της γιορτής⁵⁶. Ο αιώνιος κύκλος της βλάστησης της γης και της αναπαραγωγής της ζωής ήταν η θρησκευτική ουσία των διονυσιακών εορτασμών, όπως

φανερώνουν τα περισσότερα από τα λατρευτικά επίθετα του θεού Διόνυσου⁵⁷. Ήταν ο ελευθερωτής της ψυχής από τα γήινα δεσμά, ο δωρητής της πνευματικής βακχείας, του δημιουργικού ενθουσιασμού, της ανυπέβλητης χαράς. Μέσα στη μέθη

οι πιστοί παρασύρονταν ως την υπέρβαση του εαυτού τους, ζητώντας την απόλυτη συνένωση με τη φύση και τα θεοποιημένα φυσικά όντα⁵⁸.

Τα Ανθεστήρια είναι, λοιπόν, η γιορτή, κατά την οποία αίρονται οι απαγορεύσεις. Οι ζωντανοί μπορούν να καταναλώσουν, αφού προηγουμένως δώσουν τους πρώτους καρπούς στο βασίλειο του Πλούτωνα, που είναι ο χορηγός των αγαθών. Αλλά και οι θρησκευτικές απαγορεύσεις αίρονται αφού, μέσω του Ιερού γάμου (ένωση της Βασιλίννας με το Διόνυσο), συνδιηγούνται δυο αντικρουόμενοι αλλά και αλληλοσυμπληρούμενοι κόσμοι:

55. Μ. Μουσούρος, Ν. Βλαστός, *Ετυμολογικόν μέγα κατά αλφάβητον πάνυ ωφέλιμον*, Ζαχαρίου Καλλιέργου, Εν Ενεταίαις, 1499, «Ανθεστήρια», σελ. 245.

56. J. E. Harrison, *Αρχαίες ελληνικές γιορτές, (Προλεγόμενα στη μελέτη της Ελληνικής θρησκείας)*, (μτφρ. Ε. Παπαδοπούλου, επιμ. Κ. Καλογερόπουλος), Ιάμβλιχος, Αθήνα 1996, σελ. 72-73.

57. Δενδρίτης (ο Θεός του δέντρου, Δασύλλιος, Θαλλοφόρος (ο θεός της άγριας βλάστησης), Κισσός, Άνθιος, Μελανθίδης, Συκίτης, Μειλίχιος (ο Θεός των φυτών), Θέοινος (ο Θεός του οίνου), Βάκχιος/Βακχεύς (ο Θεός σε κατάσταση μανίας), Ημερίδης, Πρόβλαστος και Σκυλλίτης (ο Θεός της αμπέλου), Λήναιος (θεός του νέου κρασιού), Σταφυλίτης και Βότρυς (ο Θεός του σταφυλιού), Αιγοβόλος (αυτός που σκοτώνει γίδες, σε αντικατάσταση των αρχικών ανθρωποθυσιών), Μελάναιγης (αυτός που φορά δέρμα μαύρης κατσίκας) και Βουγενής (ταυρόμορφος).

58. Βλ. περισσότερα Κ. Κακούρη, *Προαιθητικές μορφές θεάτρου*, της ίδιας, *Διονυσιακά - Εκ της σημερινής λαϊκής λατρείας των Θρακών*.

των ζωντανών και των νεκρών.

Τα Ανθεστήρια της αρχαιότητας, όπως και το νεότερο αγροτικό Καρναβάλι, είναι η γιορτή της κοινωνικο-πολιτικής και θρησκευτικής αντιστροφής, αλλά και της συμμετοχής όλων. Άντρες, γυναίκες, παιδιά και δούλοι, όλοι λάμβαναν μέρος στις τελετές των Ανθεστηρίων, υποδηλώνοντας τη σημασία που έφερε ο εορτασμός αυτός για την κοινότητα. Στη συνέχεια, επιτρεπόταν σε όλα τα ελεύθερα και ανελεύθερα μέλη της κοινότητας να συμμετάσχουν στο άνοιγμα των πύθων, δοκιμάζοντας το νέο κρασί. Τα παιδιά, αντίστοιχα, έπαιρναν ενεργό μέρος στις εορταστικές εκδηλώσεις των Ανθεστηρίων, απολαμβάνοντας σχολική αργία, ενώ στις τελετές δοκίμαζαν και αυτά το καινούριο κρασί, στέφονταν με λουλούδια και λάμβαναν δώρα. Πρωταγωνιστές –τόσο στην προετοιμασία της γιορτής όσο και στη τέλεση των δρώμενων– είναι και όλα αυτά τα άτομα που είχαν περιορισμένα δικαιώματα στην πόλη-κράτος της Αθήνας, όπως οι περιθωριακές ομάδες των δούλων και των γυναικών, στις οποίες επιτρεπόταν και η οινοποσία. Ανάλογα και στα αποκριάτικα δρώμενα είναι καθοριστικός ο ρόλος των γυναικών στην προετοιμασία και προσφορά των εθιμικών τροφών.

Σκλάβοι και εργάτες στα Πιθοίγια πρόσφεραν τα δώρα τους στο Διόνυσο και δεν ήταν θεμιτό να τους εμποδίζουν, ώστε να απολαμβάνουν και αυτοί τον οίνο⁵⁹. Στην αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες η θρησκευτική και η πολιτική ζωή. Τα λαϊκά δρώμενα είχαν καθοριστικό ρόλο στη λειτουργία της πόλης. Στη δημοκρατική Αθήνα, γιορτές, όπως οι διονυσιακές, στερέωναν το συλλογικό συναίσθημα. Η καθολική συμμετοχή των πολιτών παρήγαγε και αναπαρήγαγε τη συνείδηση αλληλεγγύης μέσα στο πολιτικό πλαίσιο και στους δημόσιους χώρους, όπου πανηγύριζαν.

Μια προκλητική αλλά και ευχάριστη αναστάτωση στο κοινωνικό κατεστημένο, μέσω του Διόνυσου, που στη θέση της λογικής υψώνει την τρέλα και οδηγεί τους Αθηναίους - μέσα από κοινά αποδεκτούς κανόνες - από την ομαλότητα του πολιτισμού στη δίνη του χάους. Η εορταστική αυτή ατμόσφαιρα με την αναστολή όλων των θεσμικών κανόνων και τη βίωση μιας

59. «*Αρχομένοι δε πίθου και λήγοντος κορέσασθαι, μεσσοθι φείδεσθαι: δειλή δ' ενί πυθμένι φειδώ... και εν τοις πατρίοις εστίν εορτή Πιθοίγια, καθ ην ούτε οικέτην ούτε μισθωτόν είργειν της απολαύσεως του οίνου θεμιτόν ην, αλλά θύσαντες πάσι μεταδιδόναι του δώρου του Διονύσου*» (βλ. Ησιόδου, *Έργα και Ημέραι*, στίχ. 368). Και στα ρωμαϊκά Σατουρνάλια οι σκλάβοι είχαν το δικαίωμα να γίνονται για μια μέρα αφέντες και να διατάζουν, ενώ ένας ψευτοβασιλιάς έδινε φαιδρές προσταγές σε όλους, όπως να ανακατώσουν το κρασί, να πιουν, να χορέψουν, κ.λπ.(βλ. Γ. Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης*, σελ. 52 και σημ. 7).